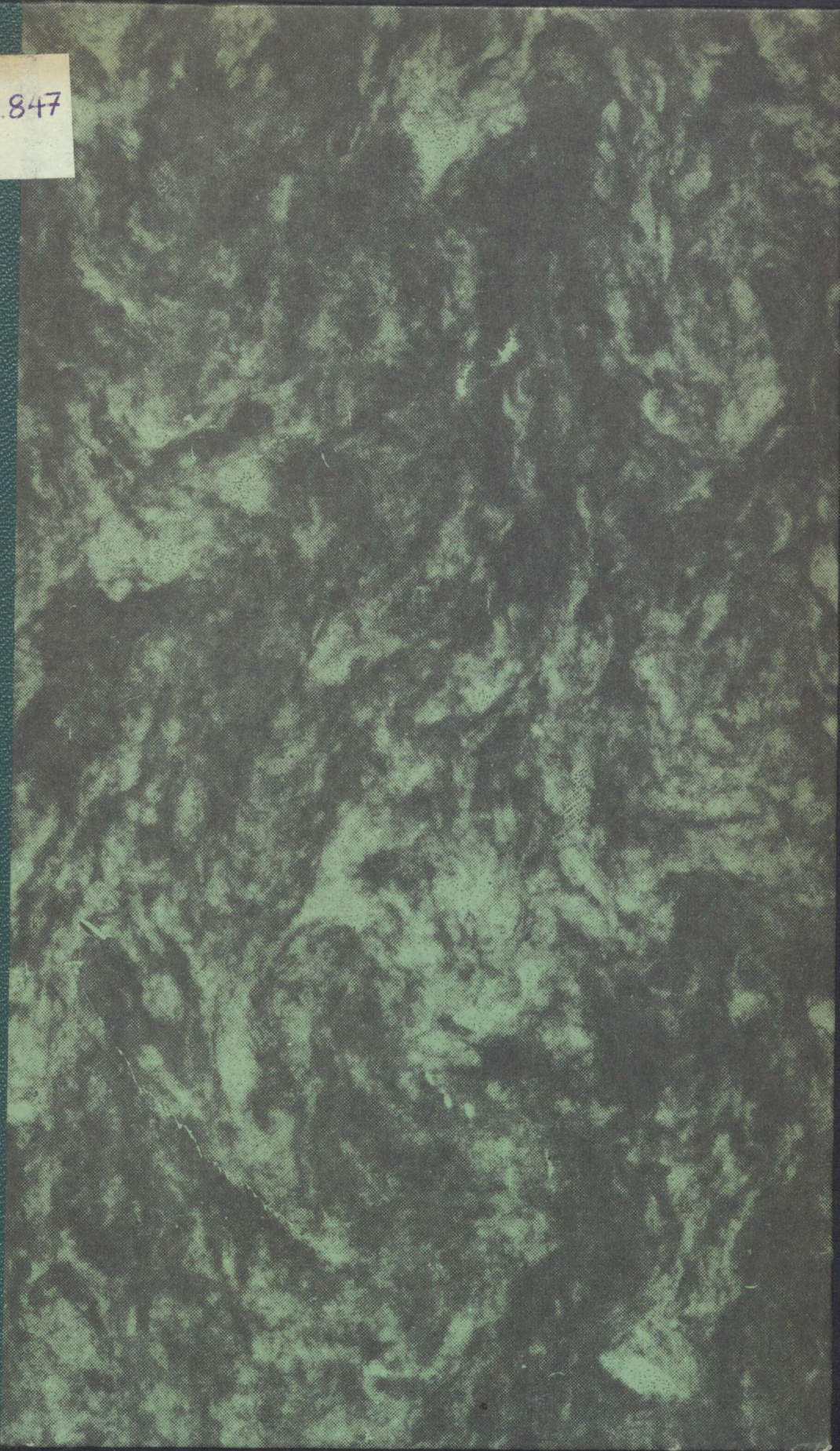
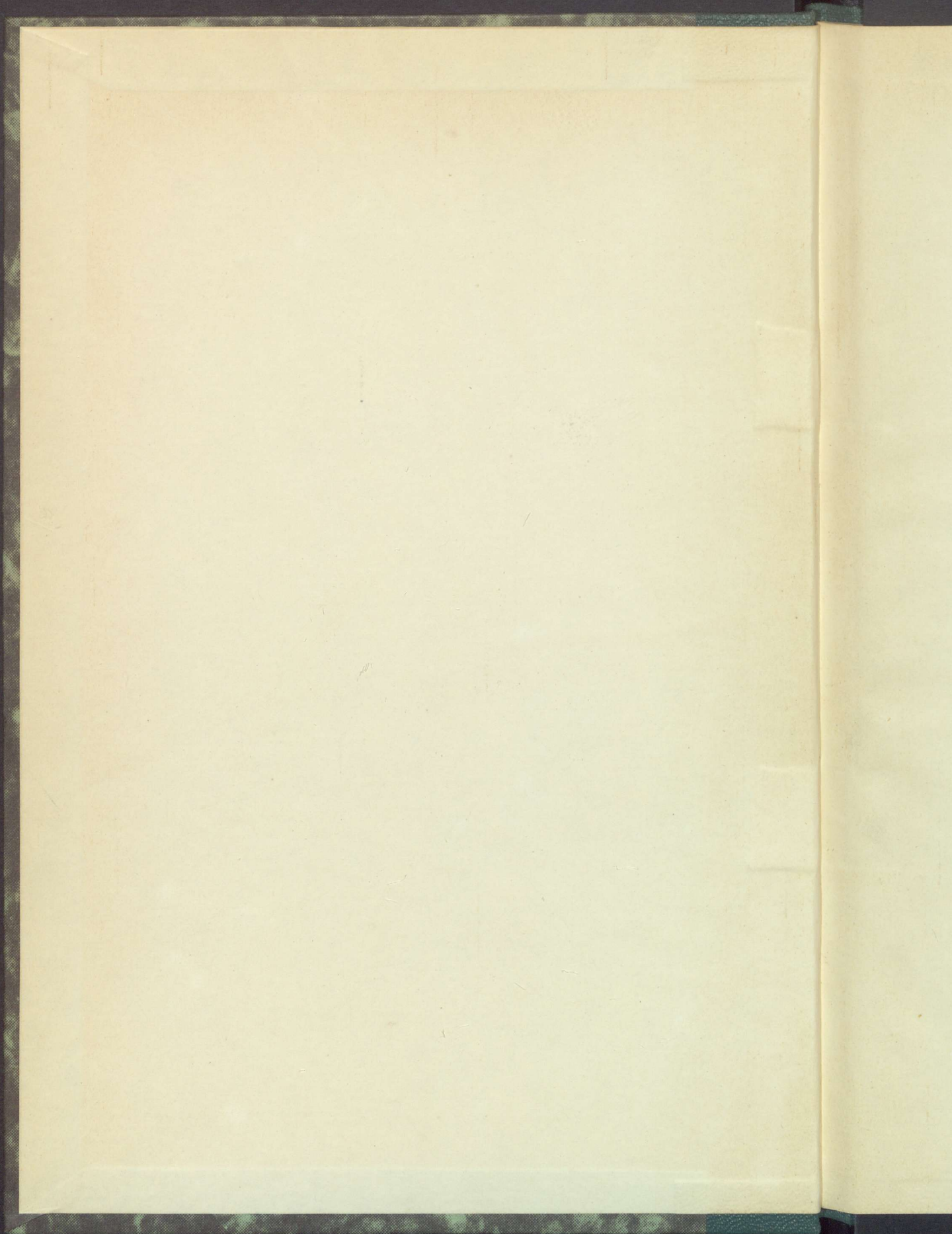

603.847

603847

M E

603847

ACADEMIA ROMÂNĂ
MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE
SERIA III TOMUL III MEM. I

CÂNTECE ISTORICE
VECHI UNGUREȘTI
DESPRE ROMÂNI

DE
DR. ANDREI VERESS
PROFESOR

CULTURA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1 9 2 5

Salica Seiländ
Könyvtára

603847

Tra
tive p
casă»,
ascultă
epică
tiparu
aproap
cântau
(kobzo
de mu
evenim
întâmp
zari, c
veniă
de par
prin ț
tând l
boieru
boiere
fel de
Acti
așă nu

I A.

CÂNTECE ISTORICE VECHI UNGUREȘTI DESPRE ROMÂNI

DE

DR. ANDREI VERESS
PROFESOR

Sedința dela 24 Octomvrie 1924

Tradițiunea nobilă de a comemora faptele eroice ale familiei, respective principalele evenimente istorice ale țării prin «diaci» și «poeți de casă», împreună cu obiceiul nobilimii de a mânca și de a petrece ascultând cântece, a format de timpuriu în Ungaria o literatură istorică epică nescrisă, care a continuat și în veacul XVI-lea, în care s'a lătit tiparul, veac atât de bogat în fapte războinice. Obiceiul acesta, devenit aproape indispensabil, a dat naștere tipului de *lăutari* (hegedüs) cari cântau din vioară prin cârciumi și în rândul poporului și celui de *cobzari* (kobzos, lantos), cari cântau din cobză sau lăută; niște tineri cu carte, de multe ori poeți talentați, cari cunoșteau atât istoria țării, cât și evenimentele contemporane și se îndeletniceau cu arta de a versifica întâmplările știute ori auzite. Aceste ființe se dădeau meseriei de cobzari, deoarece aveau caracterul vechilor «trubaduri» și astfel nu le convenia să se facă dascăli, puțin considerați în trecut, ori preoți, legați de parohiile și îndatoririle lor duhovnicești, ci preferau să vagabondeze prin țară «ca literați», umblând dintr'o curte boierească într'alta, cântând la mese, nunți și petreceri, până erau bine primiți sau până ce boierul, gazda lor, avea nevoie de slujbele lor, retribuite, de obicei, boierește, cu toate că venitul astfel câștigat nu prea avea roade la acest fel de oameni, obișnuiți a trăi și a câștiga ușor.

Activitatea acestor cobzari produse cu timpul o literatură bogată de așa numite cântece istorice, astfel că Academia Ungară hotărînd

culegerea lor, până acum au apărut din ele 7 volume ¹⁾ cari, însă, abia ajung la anul 1566, deși știm că anii mai recentți întrec în evenimente anii trecuți, atât prin belșugul faptelor războinice, cât și prin varietatea lor extraordinară, produsă de războaiele aproape nesfârșite cu Turcii și cu alți vecini ai Ungariei, desmembrată după bătălia dela Mohács în trei părți de destinul sub care aveau să sufere apoi generații întregi.

Felul acesta de a transmite prin «cântece» istoria și legenda, adevărul petrecut și tradițiile moștenite dela străbuni, eră obișnuit de altfel și la Români. Ba e chiar interesant, că, pe când cobzarii au dispărut cu totul din societatea ungară, ei există și până în ziua de astăzi în România, unde — cuvântul de cobză și cobzar fiind unguresc ²⁾ — s'au ivit probabil din Ungaria vecină ³⁾.

Cel mai vestit dintre cobzarii unguri fû diacul Sebastian *Tinódi* pe șa mijlocul veacului al XVI-lea, care își publică cântecele (împreună cu notele melodiilor lor), sub titlu de «Cronică», în primăvara anului 1554 la Cluj ⁴⁾, exercitând prin cartea sa o înrăurire mare asupra poezilor veacului său și păstrându-ne, pe de o parte, monumentele vechii literaturi corale ⁵⁾, iar pe de alta un șireag de amănunte istorice, de

¹⁾ Edițiunea aceasta importantă porni la anul 1877 sub titlul de Régi Magyar Költők Tára și volumul VII (apărut la 1912), conține bucăți poetice dintre anii 1560—1566.

²⁾ Cuvintele acestea apar în Ungaria deja la anul 1237 și 1327 în documente; Magyar oklevél-szótár (Budapest, 1902—1906) columna 509.

³⁾ Față de aceasta, d-l profesor Sextil Pușcariu susține (în scrisoarea primită dela d-sa) că forma cuvântului *cobză* indică intrarea în limba română prin intermediul rutean — *kobza*. Tot Rutenii au mijlocit răspândirea cuvântului de origine turco-tătară și la Poloni, Cehi și Ruși. Răspândirea cobzei mai mult în Ardeal și Moldova indică deasemenea proveniența ruteană în românește. Cu ungureasca *koboz* se potrivește varianta românească *cobuz* (care se găsește și la Ruși, dialectal, și în vremile mai vechi la Cehi, Poloni și Serbo-croați) și este tot de origine orientală; cfr. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch p. 534. Enciclopedia Română, vol. I, p. 869.

⁴⁾ Cronica. Tinódi Sebestien szörzése. Colosvárba, 1554 esztendőbe; cuprinzând în partea întâia lucrurile petrecute în Ardeal dela moartea regelui Ioan (Zapolya) din anul 1540 și în a doua diferite întâmplări din țară și străinătate până la anul tipăririi. O retipărire a cronicii (întregite până la 1555) formează volumul III al edițiunii Academiei Ungare, mai sus citate.

⁵⁾ Valoarea muzicală a notelor cântecelor lui Tinódi și ale tovarășilor săi cobzari a fost stabilită de către Mátray în lucrarea sa fundamentală apărută sub titlul:

cari a
ori h
Iată
de ob
avânt
plările
stângă
fiind-
istoric
în ace
tice, c
care-l
nezeu

Cel
Farka
Acest
guri
și pe
făcând
ei, zic
gismu
dând
sărit M
Auto
tergom
studiil

Történe
Akadém
și 142.

¹⁾ A
magyar
Dézsi L
studiulu
Vodă; I
²⁾ Ap

cari altfel n'am aveà nici o cunoștință, ele nefiind cuprinse în cronici ori hrisoave.

Iată importanța cea mai de căpetenie a acestor cântece istorice, cari de obicei nu prezintă o compoziție sistematică, nici o epică mai cu avânt sau vreo modelare poetică, ci se mulțumesc a ne înșiră întâmplările istorice culese sau auzite într'o poezie foarte simplă, cu ritmică stângace, rime proaste și fără multă invenție¹⁾; țința lor principală fiind — conform cerinței mediului timpurilor — să împrăstie cunoștințe istorice și fapte memorabile descrise în ordine cronologică, instruind în acelaș timp, când auditorii petreceau, ascultând poeziile patriotice, cari se declamau cu cântece la cobză, în folosul obștesc, pe care-l serveau după priceperea și darul hărăzit lor de bunul Dumnezeu.

I

Cel mai vechiu dintre cântecele istorice este acela al lui Andrei *Farkas* din anul 1538, scris despre națiunea evreească și ungurească. Acest titlu este însă alegoric și face aluzie numai la faptul, că și Ungurii fuseseră aduși din Scithia tot de acelaș Dumnezeu, care a scos și pe Evrei din Egipt; căci altfel poema nu se ocupă de Evrei, ci făcând istoricul regilor vechi unguri, înșiră pe cei mai distinși dintre ei, zicând între altele că «Marele Dumnezeu a dat pe împăratul Sigismund, pe *Iancula Vodă* și pe fiul său bun, puternicul rege Matia», dând pe lângă aceștia și țări frumoase cu multe orașe, ca spre răsărit Moldova rece și Muntenia cu Românii ei sălbateci²⁾.

Autorul acestui cântec este un preot reformat, de obârșie din Esztergom (Strigoni), de pe malul Dunării, care terminând o parte din studiile sale în Wittenberg, întors în țară, deveni partizan al regelui

Történeti, bibliai és gunyos magyar énekek dallamai a XVI. századból. A. M. Tud. Akadémia megbízásából megfejtve közli Mátray Gábor. Pesten, 1859. In 4° p. VIII și 142.

¹⁾ A se vedeà mai pe larg în studiul lui Erdélyi Pál: A XVI. és XVII. század magyar históriás énekek. (Budapest, 1887); în buna biografie a lui Tinódi de Dri Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén 1505—1556. (Budapest, 1912), și în introducerea studiului lui Hegedüs István despre cântecul grecesc al lui Stavrinos despre Mihaiu-Vodă; Irodalomtörténeti Közlemények 1893, p. 40.

²⁾ Apărut în Régi Magyar Költők Tára, vol. II, p. 19.

Ioan (Zapolia)³⁾ și astfel e ușor probabil, că numele de Iancula al lui Ioan Huniadi a fost auzit de el dela vreun ardelean venit de pe acolo.

Văzând acest nume ni se impune dela sine întrebarea, de unde a pornit forma de Iancula, după sunet nume curat românesc, dar cu toate acestea necunoscut în documentele contemporane. Poruncile lui Vlad Dracul și ale lui Vladislav Dan de pildă, dintre anii 1431—48 către orașul Brașov, vorbesc de un Ionăș, Ionăș Vlahul, Viteazul Ianăș ori Ioneș Voivod (probabil Huniadi¹⁾), forme comune în Ardeal, pe lângă cari se ivește și în Moldova un Ionaș încă din anul 1419, în județul Neamțu²⁾, precum și un Iancu din anul 1497 într'un document al lui Ștefan cel Mare⁴⁾; fără ca să avem încă istoricul complet al formei Iancula, care pare a fi fost mai obișnuită în Ardeal, deoarece chiar și peste un veac vedem că Iancu-Vodă (Sasul) însuși se numește Iancola și știm despre dânsul, că a fost crescut din prima sa copilărie la Brașov⁵⁾; ba semnează chiar acte publice din scaunul domnesc cu numele de Iancula⁶⁾.

¹⁾ Datele biografice ale poetului sunt adunate de editorul cântecului, Aron Szilády; ibidem p. 374—5.

²⁾ Părerăa lui Ioan Bogdan în Documente și regeste privitoare la relațiile Țării rumânești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI (București, 1902), p. 39, 40, 44, 53 și 60. În ediția a II-a a publicațiunii sale (din 1905) nota de pe p. 66 își părăsește însă această ipoteză, numită de d-sa «îndrăzneală» cu toate că un alt «Ioneș-Voivod» contemporan al lui Huniadi, istoria ungară nu cunoaște. Ocupându-se de această observație a lui Bogdan și d-l Iorga crede, că după ce Ioan Huniadi se numește într'un document slavon «Ianăș ot Hunod» el trebuie să fie identic cu acel Ioanăș, Ianăș dela curtea lui Vlad Dracul, pe care Bogdan întâia oară l'a precizat așa de bine; N. Iorga: Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria vol. I. (București, 1915) p. 94.

³⁾ Citat de Ioan Bogdan în Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. I, (București, 1913) p. 238.

⁴⁾ Ibidem, vol. II, 94.

⁵⁾ Vezi cronică brașoveanului Simon Massa și Ioan Teutsch, unde cetim la anul 1579 că sultanul gonind din Moldova pe Petru-Vodă trimise în locul său pe unul «qui sese Jankolam nominavit, qui a prima aetate educatus in urbe Coronensi», etc. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, vol. IV, p. 82, 83 și 101. Iancul-Vodă Sasul îl numește altfel și Neculai Costin; Kogălniceanu: Letopisește, I, p. 389, 411 și 470.

⁶⁾ Așa scrisoarea sa (din Iași, 13 Martie 1581) către principele Cristofor Báthory cu semnătura: Iancula Dei gratia Princeps Moldaviae; Történelmi Társ. 1879 p. 25. Și tot Iancula îl numește și contemporanul istoric ardelean Ștefan Szamosközi, în istoria sa, vol. I, p. 234.

Nu
cu fa
a um
de Ja
Tre
găsim
de dă
sau a
In
Țării
asupra
gelui,
văzân
pe m
cu m
care c
înțoar
Româ
iarăș
dela
ai săi,
ajutor
Sigis
După
hume
Obi
din c
Intr
Valen
venin
de M
bogate
«acest
facă r

¹⁾ T
din an
²⁾ R

Numele lui Huniadi (cu forma Iankula) a pătruns, dealtfel, deodată cu faima strălucitului lui purtător și la Sârbi și Bulgari, printre cari a umblat, bătând pe Turci, după cum întâlnim la Sârbi și forma de Jancul, Radul, cântați în poezia populară slavă¹⁾.

Trecând în ordine cronologică la cântecele lui Sebastian *Tinódi*, găsim în ele următoarele amănunte și reminiscențe românești, culese de dânsul și folosite apoi în cântecele sale din ediția originală citată sau aiurea.

În cronica craiului Sigismund cetim că, după ce Moldova se alătură Țării Românești și nu vrură să se supună lui Sigismund, acesta năvăli asupra vecinilor săi, dar Ștefan Domnul Moldovei, tăind drumul regelui, Românii au tras cu săgețile de pe un munte în Unguri, însă, văzând pe cavaleri, Românii au luat-o la fugă, așa că Ungurii au tăiat pe mulți dintre ei. La aceasta, Ștefan-Vodă îngrozit «și aruncă capul cu minte la noroc» și ducându-se cu boierii săi în fața regelui, dela care ceru iertare, căzută în genuchi înaintea lui și regele, iertându-l, se întoarse la Buda. Șezând acolo un an, regele Sigismund intră în Țara Românească și după ce a ocupat Turnu-Măgurele (Nicopol) plecă iarăș acasă, primind vestea despre moartea soției sale. După bătălia dela Nicopole (din anul 1396) Ștefan-Vodă fù omorât cu câțiva tovarăși ai săi, pe când în Țara Românească Dan-Vodă, învins de Mircea, ceru ajutor dela Turci, și fugărind pe Mircea, acesta se adresă regelui Sigismund, care îi trimise în ajutor pe banul Ștefan Losonczi. După bătălia avută cu Dan, Banul pieri de armele sultanului Mahomet II²⁾.

Obiectul acestui cântec (publicat la 1574 de Heltai în Cluj) e luat din cronica lui Ioan Thuróczi, fără a fi întregit cu nimica nou.

Intr'un alt cântec despre prinderea lui Petru Perényi, Ștefan Mailat și Valentin Török, diacul Tinódi spune, că cu oastea begului Kucig Bali venind și Petru, Domnul Moldovei sub cetatea Făgărașului, apărută de Mailat, comandantul turc îmbracă trei boieri săraci în niște haine bogate (aurite) și trimițându-i în cetate la Mailat, i-a dat de veste, că «acești mari voivozi» îi sunt trimiși de sultan ca chezășie, voind să-l facă rege în Ardeal; dar prin mișelia aceasta Mailat fù prins și dus la

¹⁾ Teodor Capidan: Originea vocativului în -le. (Cluj, 1920), p. 20—21. (Extras din anuarul Dacoromania, vol. I.)

²⁾ Régi Magyar Költők Tára, III, p. 333—346.

Stambul, pe când cei trei «boieri» fictivi fură lăsați în curtea soției lui Mailat ¹⁾, care n'a mai avut parte să-și vadă soțul.

Știm că prinderea lui Mailat se petrecu la 20 Iulie 1542 și e interesant, că evenimentul acesta făcând mare impresie asupra contemporanilor, a fost prelucrat în versuri, cântat pe urmă în toată țara, ca o pildă vie a atrocității Turcilor.

În istoria pașei Ali din Buda, Tinódi ne spune că Ilie Domnul Moldovei (fiul lui Petru-Vodă), năvălind cu o oaste de 50.000 Turci și Români pe la Oituz în Ardeal, a prădat și a ars toată țara dela Turia (în Secuime) până jos la Preșmer, prăpădind câteși trei scaunele (Sepși, Kézdi și Orbai), de unde fu apoi izgonit de vice-voievozii Transilvaniei, Ladislau Ödönfi și Pavel Bánk ²⁾.

Se știe că numitul pașe a fost comandantul cetății Buda din luna Maiu 1551 până în Februarie 1553. Cu toate acestea lucrurile descrise aci de cobzarul nostru s'au petrecut ceva mai înainte, în toamna anului 1550, când Ilie-Vodă, împreună cu fratele său Ștefan, intră în Ardeal în ziua de 1 Noemvrie în ajutorul reginei Izabella contra «asupritorului ei» Fratele George (Martinuzzi), după cum îl numea regina sensibilă; acesta, însă, strânse repede oaste și năvălind pe neașteptate la 13 Noemvrie asupra oștii voivodului moldovean, fură omorîți mai mult de 1000 de Români, Turci și Tătari, prinzându-se și un «hodnoghiu» român; pe când pe de altă parte Ioan Kendefi alungă pe Muntenii intrați în țară prin strâmtoarea dela Turnu-Roșu, așa că după aceste fapte, pașa din Buda, ajuns deja la cinci mile (sub Deva) de Fratele George, părăsi în grabă țara, pe care eră aproape să o ocupe sub pretextul ajutorului dat reginei nervoase și mereu neastâmpărate față de înțeleptul călugăr ocrotitor al țării, pe care însă ea nu-l suferia ³⁾.

În cântecul despre vitejia lui Ioan Török de Enying găsim asemenea niște reflexii despre Români, întrucât Tinódi spune că în anul 1553 Feru aga intrând din Muntenia în Ardeal cu oastea sa turcească și românească, aceea a fost bătută împreună cu doi căpitani ai săi la Hațeg și gonită din țară ⁴⁾.

¹⁾ Ibidem III, p. 279.

²⁾ Ibidem III, p. 101.

³⁾ A se vedea mai pe larg pe baza datelor istorice contemporane în Veress Endre: Izabella királyné (Budapest, 1901), p. 307—310.

⁴⁾ Régi Magyar Költők Tára, III, p. 184.

Del
garia
scrisă
cinste
de 42
din p
chiar
tele și
depart
ai săi,
Româ
plătea
Ungar
pe vo
80.000
nească
Măgu
întâm
Cor
parte
1442
cută d
Georg
1442
cu șar
Aut
1444)

¹⁾ N
király
1574.
buintă
(Budap
al poe
Ujság
szemle
vădită
²⁾ I

II

Dela Matia *Nagybánkai*, un preot (ori poate dascăl) calvin din Ungaria de Sus, avem o istorie despre «Ioan Huniadi-Vodă Viteazul», scrisă în versuri la anul 1560, în orașul Nagyszombat (Tirnavia), în cinstea soldaților din garnizoanele cetăților de prin prejur. Această poemă de 428 rânduri, tipărită la anul 1574 în Debreczen¹⁾, e interesantă din punct de vedere românesc, pentru că numește pe Ioan Huniadi chiar în prima strofă de «Iancula-Vodă» și pentru că expunându-i faptele și vitejiile săvârșite zice, că Huniadi bătând pe Meczet bék nu departe de Alba-Iulia (Gyulafejevárvár) acesta pieri împreună cu doi fii ai săi, iar vestea acestei vitejii ajungând la voivozii Moldovei și Țării Românești, aceștia se temeau de puterea lui Huniadi, care știa că ei plăteau tribut Turcilor și astfel amândoi de bună voie s'au supus regelui Ungariei Vladislau. Pentru acest lucru sultanul s'a mâniat foarte mult pe voivozii români și chemând pe Mustafa pașa i-a dat o oaste de 80.000 de oameni cu porunca să cucerească Moldova și Țara Românească și să prinză pe Domnii lor. Mustafa trecând Dunărea la Turnu-Măgurele (Kis Nikápol) devastă țara și intrând pe urmă în Ardeal fu întâmpinat și bătut de Huniadi la Porțile de fier din Hunedoara²⁾.

Confruntând aceste amănunte cu analele Ungariei știm, că prima parte a lor se referă la lupta lui Huniadi cu Mezt beg din 18 Martie 1442 dela Sântimbru, unde există încă pe un deal mica biserică făcută de Huniadi în amintirea bătăliei, în care pieri episcopul Ardealului George Lépes, pe când celelalte informații privesc bătălia avută în Iulie 1442 cu Sehabeddin pașa, care rămase pe câmpul de bătaie împreună cu șase begi ai săi.

Autorul descriind pe urmă bătălia dela Varna (din 10 Noemvrie 1444) spune, că Huniadi scăpă cu greu și pribegind prin munți și

¹⁾ Nagy Bancai Mathias: Historia az vitéz Huniadi János vajdának... az Mathias király atyjának, sok külömb külömb viadalja és jó szerencséje, etc. Debrecembe, 1574. (Descris în Szabó Karoly: Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No 107). Intrebuițăm edițiunea critică a lui Aron Szilády din Régi Magyar Költők Tára, vol. IV. (Budapest, 1883), p. 27—40 cu notele ei explicative p. 273—281. Altfel un fragment al poemei eră tipărit întâia oară (depe un manuscris) de Balogh Lajos în *Vasárnapi Ujság* 1860 p. 338 și tot după acelaș exemplar de Erdélyi Pál în *Magyar Könyvszemle* 1901 p. 62—64 verbal, scriind însă Ianiwla, ceeace este o eroare ortografică vădită a formei vechi Iancwla.

²⁾ Pe p. 31 a edițiunii de mai sus.

păduri, ajuns în Țara Românească fû prins de «Dragul-Vodă», care, însă, peste puțin îl lăsă slobod, ba îi dădû și daruri prețioase și o oaste cu care fû însoțit până în Ardeal. Cu toate aceste Huniadi, ales de boierii unguri de guvernator al Ungariei, «aducându-și aminte de robia sa din Muntenia», strânse o oștire mare, cu care intrând în anul 1445 în Țara Românească bătû pe Dracul-Vodă, și prinzându-l împreună cu fiul lui, puse să li-se taie capul la amândoi ¹⁾.

Această reminiscență a poemei se referă la Vlad-Vodă, care fû omorît împreună cu fiul său mai mare, Mircea, însă în anul 1446 când Huniadi puse în locul lui Vlad pe Dan, care îi eră cumnat după soția sa, sora lui Huniadi.

Poema lui Nagybankai de mai sus a fost scrisă pe baza amănuntelor aflate de dânsul în istoria Ungariei a lui Bonfini ²⁾, în «cronica lumii» a lui Székely ³⁾, cum și în cronica ungurească a lui Heltai ⁴⁾, preotul literat luteran din Cluj. Acesta retipări chiar în tipografia sa interesanta poemă a autorului nostru, imediat ce o avuse dela Debreczen (vasăzică tot în anul 1574) în cartea intitulată «Cantionale» care cuprinde și alte cântece istorice ⁵⁾.

Retipărirea aceasta e pripită și neexactă, dar din punct de vedere românesc este foarte prețioasă, întrucât Heltai după prima strofă a poemei adaogă dela sine 44 strofe (tot de câte patru rânduri) cam în stilul autorului, interpolând astfel propria sa operă în aceea a lui Nagybankai, în care descrie pe baza prozei sale din cronica citată,

¹⁾ Descrie în trei versuri, pe p. 32—33 de mai sus.

²⁾ Pe timpul autorului există edițiunea din 1543 tipărită sub titlul: Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades Tres (Basileae, 1543), făcută de Martin Brenner Bistriciensis Transylvanus și aceea mai bună din 1568 (tot din Basel), făcută de scriitorul umanist ungar Ioan (Zsámboki) Sambucus.

³⁾ Székel Estván: Chronica ez világnak jeles dolgairól. Krakó, 1559. Retipărită în anul 1854 în colecțiunea Ujabb Nemzeti Könyvtár.

⁴⁾ Heltai Gáspár: Chronica az magyaroknak dolgairól... az Bonfinius Antalnak nagy könyvéből és egyéb historiás könyvekből nem kicsin munkával. Colosvárott, 1575. Retipărită în volumul mai sus citat.

⁵⁾ Gáspár Heltai îi dădû următorul titlu: Cantionale. Chronica, avagy históriás ének, az jeles vitéz fejedelemről, az Hunyadi Janosról, Erdéli vajdáról, és egész Magyar országnak gubernatorról, annak eredetiről, nemzetségéről, sok jeles hadairól, győzedelmiről, és jeles sok vitéz cselekedetiről. Nem Bonfiniusból csak, hanem az igaz históriából egybe gyűtetten és egybe szőrzett. Colosvár, 1574. (Descris de Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, I. No. 112).

originea lui Ioan Huniadi ¹⁾. Dau aci un extras al acestui cântec istoric (făcut de Heltai) cu atât mai vârtos, că această frumoasă legendă s'a răspândit tocmai prin versurile, și nu prin proza lui, căci cântecele acestea se învățau ușor de cobzari, cari le cântau pretutindeni pe unde umblau.

În anul 1392 după nașterea Domnului — zice Heltai — trăiau doi frați în Țara Românească, Dan și Mircea, cari însă certându-se între ei, Dan-Vodă «pierzându-și mintea» ceru ajutor contra fratelui său dela Amurat, împăratul Turcilor și acesta trimițându-i bucuros oaste, alungă pe Mircea din Țară, care, fugind în Buda la curtea regelui Sigismund, căzû la picioarele lui și făcându-i daruri frumoase îl rugă să-l ajute, căci Dan-Vodă s'a dat Turcilor. Sigismund auzind aceste lucruri răspunse lui Mircea-Vodă astfel: «Dacă e adevărată știrea ce mi-o aduci, bine ai făcut că ai venit sus la Buda». Apoi aflând toate cu deamănuntul dela Mircea, îl cinși și el cu daruri și adunându-și oștile plecă contra Turcilor prin Ungaria și Ardeal. Aci trecând pe sub Deva, pe valea Streiului sub cetatea Hunedoarei, a hotărît să stea acolo până îi vin toate oștile rânduite de boierii și căpitanii săi, pentru ca să le ducă Voivodul român în țara sa. Regelui Sigismund fiindu-i urît, întrebă odată în taină pe slugile sale, dacă cumva au văzut prin apropiere ceva fete frumoase cu cari să se poată întreține. Cămărașii răspunseră că au văzut la un boier bogat o fată frumoasă «cum nu se găsește alta mai frumoasă pe fața pământului» și aducând-o seara la rege, fata zise regelui, că ea fiind din neamul bun și neaoș de Morzsina «să vază Maiestatea Sa» ce va fi de ea și fiul ei, dacă se va întâmpla ceva cu dânsa. Iar de s'ar întâmpla acel lucru — răspunse regele fetei frumoase — să nu-ți fie grijă, că îți jur pe omenia mea, că îți voi da moșie frumoasă ție și fiului tău, și îți voi înălța și neamul tău la cinste mare.

După aceasta regele plecând cu oștile sale în Țara Românească, bătu acolo pe Români și Turci până pe la Nicopol, care fû dărîmat și apoi întorcându-se iarăș în Ardeal, tot în locul acela unde stătuse cu frumoasa fată a lui Morzsina, aceea veni din nou la dânsul seara și îi spuse că a rămas grea dela dânsul și cată să îngrijască de ea. Regele socotind timpul, găsi că trecuseră într'adevăr aproape patru luni de

¹⁾ Această poemă a lui Heltai e retipărită de Szilády pe p. 273—278 din Régi Magyar Költők Tára, vol. IV, printre note, după ce nu dă nici o însemnătate acestui lucru de curiositate născocit — după convingerea sa — de Heltai!

când văzuse fata ce i-a plăcut și astfel încredințându-se că vorbește drept, îi dădu un inel ce-l trase de pe degetul său, zicând ca să-l aibă de semn, așteptând «blagoslovenia lui Dumnezeu», până ce va naște; apoi, dându-i și cheltueală îmbelșugată, plecă cu oastea sa la Buda.

În timpul acesta găsindu-se pe acolo un boier pribeag din Țara Românească, cu numele de Voik Buthi, frumoasa fată a lui Morzsinai îi povestii cele întâmplate cu ea și despre bogăția ei, așa că el o și luă de nevastă. După aceasta Voik fiind chemat în țară de Mircea-Vodă, îi restituî toată moșiile și bucatele luate mai înainte și astfel ducând pe soția sa frumoasă în țară, trăia bine cu dânsa și peste puțin femeia născu un prunc frumos, căruia i-au dat numele de botez Iancula. De copil avură pe urmă amândoi mare grijă, după cum le poruncise regele Sigismund, iar când acesta veni din nou în Țara Românească contra Turcilor, soția lui Voik, frumoasa Mărgineancă, se duse cu băiețelul ei, Iancula, la rege, arătându-i și inelul căpătat dela dânsul. Regele văzându-și inelul avu mare plăcere să vadă pe Iancula și zise femeii că atunci când băiatul se va face mai mare, să vie cu dânsul la el în Buda, unde va îngriji de el și de tot neamul ei.

Regele Sigismund întorcându-se în Ungaria, iar frumoasa soție a lui Voik Buthi strămutându-se (după moartea bărbatului) îndărăt în Ardeal, se așază cu Iancula la casa ei din Hațeg. Peste câțiva vreme așa grăi femeia fratelui ei mai mare, lui Gáspár Morzsinai: «Frate dragă, eu trebuie să merg cu copilul ăsta mic la Buda, dar neștiind drumul, te rog vino cu mine și du-mă acolo». Fratele îi răspunse: «Dragă soră, nu ști tu că șchiopului e prea departe Buda și apoi ce ai căta tu acolo?» Zise femeia: «Frate dragă, n'aș avea eu acolo nici o zăbavă, dar am mare treabă să merg acolo, căci mare folos îi va fi micului Iancula, ba chiar și neamului nostru întreg de ai veni cu noi». Gáspár Morzsinai mult se miră de aceste vorbe, dar amână lucrul, iar femeia punând jos pe Iancula, începui să-i spele rufele, și pentru ca băiatul să nu plângă, îi dădu în mână inelul regelui ca să se joace cu el. Iancula jucându-se cu inelul frumos, tăcu din plâns, când iată că un corb se lăsă din copac și fură inelul din mână băiatului. Iancula, la aceasta începând să țipe tare, veni mamă-sa și căutând inelul, îl zări în ciocul corbului. Femeia se sperie de moarte și alergă la fratele său, chemându-l în ajutor, căci de va zbură corbul cu inelul căpătat dela rege, când «îi împlini pofta» va trece și norocul ei—zise femeia—căci fără de inel ea nu va putea merge în fața regelui, care nici nu va face ce i-a

făgăd
lui. I
în ca
copac
doua
preun

Gá
«băiat
masă
mână
gândi
Iancu
s'a ca
Iancu
Buda
și ne
Bán,
să-i p
îi și
nuntă
jucân
a reg
meață
va tră

Reg
cula
de da
decât
le de
dădu
Buda
As
Helta
minc

1) J
Bonfin
matre
illustr

făgăduit, nici va cuteză să amintească interesele lui Iancula înaintea lui. La aceste cuvinte Gáspár Morzsinai sări cu puzdra și arcul la corb, în care trase cu o săgeată, însă greșind în grabă, corbul sbură pe alt copac, cu inelul regelui în cioc, iar omul fugind după el îl nimeri a doua oară cu o altă săgeată și corbul căzând jos, îl duse sorei sale împreună cu inelul, cu mare bucurie.

Gáspár Morzsinai înțelegând povestea cu regele, plecă cu sora sa și «băiatul ei frumos» la Buda, unde găsind pe regele plimbându-se după masă în piață, frumoasa Mărgineancă se duse la dânsul cu inelul în mână zicând: «Maiestate, privind acest inel, judecă pe acest copil și gândindu-te la făgăduela mare ce-mi făcuși, vezi-ți fiul tău, frumosul Iancula, și nu mă lăsa pe mine și sărman neamul meu». Regele Sigismund s'a cam roșit puțin, dar zâmbind băiatului îi restituí inelul frumosului Iancula, zicând femeii: «Bine ați făcut că mi-ați adus copilul aci la Buda, unde voiui îngriji de dânsul; voiui face Domn din el, iar de tine și și neamul tău voiui aveà grijă». Regele întorcându-se apoi spre Francisc Bán, îi porunci să îngrijească bine și să nu uite de ei, ca pe urmă să-i poată trimite bucuroși acasă în Ardealul bogat. Banul într'adevăr îi și duse la o gazdă bună din Pesta, unde erau ținuți zilnic «ca la nuntă» și regele trimitea des ca să-i aducă pe micul Iancula, cu care jucându-se îi dădea mereu zloți cu pumnul. Văzând Banul voia bună a regelui, peste o lună de zile i-a pomenit odată că ar fi bine să trimeată pe Iancula acasă, făcându-i daruri întregului neam al său, căci de va trăi Iancula, «vei vedeà Maiestate—zise—că va deveni om mare».

Regele la aceste vorbe a dat neamului Morzsinai și frumosului Iancula întreg județul Hunedoarei, și punând pecetea secretă pe cartea de danie dădu poruncă voivodului din Ardeal, ca să-i introducă numai decât în posesiunea moșiilor primite. Apoi regele ordonă Banului să le dea o sută de fiorini de cheltueală; iar corbul cu inelul de aur îl dădu de pajură lui Iancula, care plecă cu mamă-sa, cu voie bună, din Buda.

Astfel ajunse Iancula la numele de Ioan Huniadi și nu crede — zice Heltai jignit — lingușitorului italian Bonfini, care cu mare prefacere mincinoasă făcu un Italian din el¹⁾, nici nu s'a educat Huniadi în

¹⁾ Heltai se referă aci la pasajul din cartea a IV-a a părții a III-a a operei lui Bonfini, unde scrie astfel despre obârșia lui Ioan Huniadi: *Hic enim Valacho patre, matre vero Graeca natus, industria et virtute supra omnium opinionem, suum genus illustravit, parentibus nequaquam obscuris editum tradidere. Pater namque inter Va-*

curtea regelui la Buda, nici nu i-a murit mamă-sa la Pesta (după cum se afirmă) ci zace lângă Hunedoara în satul Teleac¹⁾, pe când Ioan Huniadi a slujit în tinerețe în curtea familiei Csáki, unde își arătă din zi în zi tot mai bine bărbăția. Luându-și apoi rămas bun de acolo, s'a dus la episcopul din Cenad, iar mai pe urmă a servit cu 12 călăreți sub episcopul din Zagabria și deaci mergând cu un boier în curtea regelui în Ungaria, se făcù cunoscut și acolo; iar când regele plecă în Italia, a mers și Ioan Huniadi cu dânsul, rămânând cu 10 călăreți ai săi câțiva ani în slujba ducelui Filip din Milano. Venit de acolo iarăș în Ungaria, Huniadi luptă contra Turcilor și când jefuiră odată în Misia o mănăstire de călugări greci, Ioan Huniadi se întoarse cu mari scumpeturi. Pe urmă ducându-se cu regele în Germania și-a făcut acolo nume mare de viteaz, purtându-se cu omenie față de mari și mici la fel, așa că deveni voivodul Ardealului și mai târziu guvernatorul Ungariei, iar în Hunedoara făcându-și o cetate frumoasă pe deal, luă de soție din neamul Gerébilor pe doamna Elisaveta. Dela ea avu doi feciori, pe ducele Ladislau și pe regele Matia²⁾.

Iată rezumatul frumoasei tradiții a obârșiei lui Ioan Huniadi împreună cu datele biografice ale tinereții sale, descrise de Heltai în versuri stângace, după prima compunere în proză, aflătoare în cronica sa³⁾

lachos, qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt, et e Romanis superfuisse colonis (veluti linguae similitudo testatur) sane creduntur, plurimum apud eam gentem potuisse dicitur... in Coruinam Romanorum familiam genus retulit. Mater vero e Graecis edita, e veteri et imperatorio sanguine promanasse credita est. (Edițiunea din Basilea dela 1568, p. 448).

¹⁾ Prin această observație Heltai vru să exerciteze o critică față de afirmarea din cântecul istoric al lui Andrei Görcsöni, cum că mama lui Huniadi a murit în orașul Pesta, unde fu înmormântată cu mare cinste, fiind plânsă tare de către Iancula, ajuns dejă pe atunci «în vârstă de bărbat».

²⁾ Toate aceste date biografice privitoare la tinerețea lui Huniadi, Heltai le scoate — aproape verbal — din Bonfini, fără a adăugă sau a putea adăugă lor ceva dela sine. E bine de menționat aci însă că castrul Hunyad fu donat de către regele Sigismund la 18 Octomvrie 1409 lui Voic, fiul lui Sîrb (Sorbe) miles aulae regiae și fiului său Ioan, așa că Voicul se numește de acum înainte *Huniadi*, documentat așa chiar și dela 1414 înainte. După cartea de danie din Fejér la Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V (Budapest, 1913) p. 47.

³⁾ Confruntând această proză cu versurile lui Heltai, vedem că autorul ferecându-și rimele a trecut cu vedere în pripă multe amănunte interesante din propria cronică; așa de pildă fata Mărgineancă a primit dela rege afară de inel și un bilet cu care trebuia să se legitimizeze de va veni la Buda; femeia se strămută din Țara Ro-

menț
că du
auzit
niadi
conso
și Sa
Jank
bert
menu

Sp
lui N
obâr
date
o înc
ostaș
de so
limb
Rom
poat
și ca
On
lui I
XVI
poat

mâne
Buda
1)
ment
lui B
de H
2)
jeles
Helta
3)
4)
nag
Morz
urmă
rând

menționată mai sus¹⁾. Interesant e însă în această descriere faptul, că după cum mărturisește însuș Heltai: 1) istorioara de mai sus el a auzit-o dela ostași, ai căror părinți au slujit pe vremuri sub Ioan Huniadi, cu care au luat parte în multe bătălii și 2) că Huniadi e numit consecvent Iancula²⁾. Altfel pe lângă acest nume eră numit de Ungurii și Sârbii contemporani și Janko (adică Iancu), probabil după moșia sa Jankovacz din comitatul Bács, avută de ambii Huniadi dela regele Albert în anul 1438 și e numită până la finele veacului XVI-lea cu termenul unguresc de Jankószállása adică sălașul lui Iancu³⁾.

Spre mai mare justificare a sa, Heltai declară chiar și în titlul poemei lui Nagybankai, retipărită și întregită de dânsul cu această istorie a obârșiei lui Huniadi, că aceea nu e compusă numai după Bonfini, ci datele ei au fost adunate și redactate din istoriile adevărate. N'am nici o îndoeală că Heltai a primit istorioara sa într'adevăr dela descendenții ostașilor veterani ai lui Huniadi, ba cetind proza lui Heltai cu băgare de seamă, găsim în ea atâtea inversiuni românești, străine de geniul limbii ungare, că trebuie să credem, că acei descendenți erau chiar Români și că Heltai redă aproape verbal povestirea lor⁴⁾; ceeace se poate primi cu atât mai vârtos, cu cât Heltai eră de origină săsească și ca atare niciodată n'a învățat și n'a scris perfect ungurește.

Ori cum ar fi, e caracteristic, că 1) această tradiție poetică a obârșiei lui Huniadi trăiește în Ardeal chiar și în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și că s'a lățit probabil tocmai prin versurile lui Heltai, auzite poate chiar literalmente dela vreun strănepotal ostașilor marelui erou,

mânească numai după moartea soțului ei, a lui Voic Buthi; și când s'a reîntors dela Buda cu Iancula, a mai primit dela rege și o trăsură cu șase cai.

¹⁾ Această tradiție eră cunoscută până acuma în literatura română numai fragmentar din Șincai (Cronica, vol. I, p. 575—6), care o dădă pe scurt după manuscrisul lui Borsai Pál (?!) vorbind cu dispreț despre «această poveste sau minciună, ijdănită de Heltai Sasul» mai mult spre hula Ungurilor, de cât a Românilor.

²⁾ În introducerea lucrării sale «Az Hunyadi Jánosról, erdéli vajdáról, és annak jeles dolgairól», care e compusă din patru capitole și formând o parte a cronicii lui Heltai se află pe paginile 279—287 a edițiunii citate din 1854 a acelei cronici.

³⁾ După constatarea lui Szilády, în edițiunea sa citată, p. 278—9.

⁴⁾ Așa de pildă femeia din Morzsina astfel grăește fratelui său: Ha eljössz velem, nagy hasznót téssz a kis Jankulának, sőt az egész nemzetünknek; la care Gáspár Morzsina răspunde așa: Hadd haladjon a dolog valamennyére. Majd meglássuk. Pe urmă porunca regelui Sigismund către Francisc Banul, sau Mircea către regele cerându-i ajutor, «mert az ő atyjafia Dán törökhöz adta volna magát» și altele.

deoarece Heltai nu era poet și afară de aceste versuri n'are nici o altă operă în poezie, căci nu se cam pricepea să facă rime; 2) iar pe de alta, că ne conservă și el numele de Iancula, păstrat deja de poetul Andrei Farkas în anul 1538; precum și 3) că ne repetă originea română a lui Huniadi, amintită atât de Bonfini, cât și de Székely în cronică sa citată¹⁾.

Alt lucru—însă cu desăvârșire irevelat—este în sfârșit, întrucât corespunde data de 1392 (a călătoriei regelui Sigismund prin Ardeal și Muntenia) adevărului istoric, adică itinerarului regelui. Știm că acesta în anul indicat nici n'a umblat prin Ardeal, unde fusese în vara anilor 1390 și 1391 pentru a reveni în iarna anului 1395, găsindu-se la 13 Februarie în Brașov, unde încheiea cu Mircea-Vodă la 5 Martie 1395, tratatul său de alianță privitor la trecerea sa prin Țara Românească, care trecere o amână până în vara următoare, petrecând Sigismund ziua de 21 Iunie în Brașov, iar dela 1 până la 6 Iulie la Câmpulung, gonind pe Turci până la Turnu-Măgurele, ca să fie deja la 28 Iulie din nou la Buda, pentru ca revenind, să-l întâlnim la 24 August la Orșova, a doua zi la Caransebeș și dela 13 până la 21 Septemvrie iarăși în Sibiu, apoi dela 29 Septemvrie până la 12 Octomvrie la Mediaș și la 4 Noemvrie 1395 din nou în scaunul său din Buda; date incontestabile, luate de pe datările documentelor emise de rege²⁾, acest ciudat itinerar fiind pricinuit de mișcările militare neastâmpărate ale regelui, făcute în ajutorul vasalului său Mircea, veșnic amenințat de Turci³⁾.

III

Iscusitul tipograf din Cluj, Gáspár Heltai, observând că cântecele istorice sunt mult căutate și cetite, publică în Cantionalul său din 1574 și un alt cântec istoric despre Ioan Huniadi, care avea și avantajul, că cuprindea și istoria fiului său, a regelui Matia. Acest cântec era scris de un diac sălăjan, «Ambrosius Literatus de Göröcsön», care în prima strofă declară că a început să scrie poema pentru că a văzut cu

¹⁾ Székely István în cronică sa (ediția din 1854), p. 41.

²⁾ A se vede în Ráth Károly: A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei. Ediția II. (Győr, 1866), p. 88—93.

³⁾ Amănuntele campaniei regelui Sigismund din Țara Românească sunt bine adunate de episcopul Ioan Karácsonyi în articolul său recent din revista clujană «Cultura», anul 1924, p. 12—16.

durea
rămă
care
sub

Hi
nyad
az 6

Că
teja
riei S

Ca
și fii
Bibli

Nu
simil
întâi
așa c
(Figu
rămă

In
Ioan
meaz
lui N
de d
anul
în m
căci
dădu
dela
To
Hun
bătă
răsbu

1)
țiunil
fără a

durere de suflet, că poezii nu s'au ocupat de bunul rege și duce Matia, rămas, astfel, uitat de lume. Poetul nostru își prelucra însă poema, care ieși în ediție completă în anul 1577 în tipografia văduvei lui Heltai sub titlul următor:

Historiás Ének az Felséges Mátyás királynak, az nagyságos Hunyadi János fiának jeles viselt dolgairól, életiről, vitézségiről, végre az ő ez világból való kimulásától; — adică pe românește:

Cântec istoric despre faptele distinse săvârșite și despre viața, vitejia precum și moartea Maiestății Sale regelui Matia, a fiului Măriei Sale Ioan Huniadi.

Cartea aceasta în 4° are 51 foi nenumerotate cu sigla coalelor A—N₃ și fiind cunoscută din ea trei exemplare, unul din ele se păstrează în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj¹⁾.

Numele autorului (care în acest timp nu se puneă în titlul operelor similare) reiese din inițialele primelor rânduri ale versurilor din partea întâiu, el însă pare a nu mai fi fost în viață, când i se tipăriă poema, așa că a fost isprăvită în anul 1576 de un alt diac, Nicolae Fazekas (Figulinus) de Bogát în Turda, deoarece din cele 5 părți ale ei, ultima rămăsese nescrisă de Görcsöni.

În prima parte a poemei lui Görcsöni, ni se descrie originea lui Ioan Huniadi, urmând în toate poema lui Heltai, iar în cele ce urmează, descriind faptele istorice ale lui Huniadi, se bazează pe poema lui Nagybankai, pe care însă o prelucrează, adăogând date noi aflate de dânsul. Așa de pildă descrierea bătăliei de pe Câmpul Mierlei (din anul 1448) la Görcsöni e mai largă și mai frumoasă, dar altfel greșește în multe locuri cu cronologia, ca cei mai mulți cobzari ai timpului, căci imediat după ea trece la bătălia dela Sântimbru (care știm că se dăduse mai curând, în primăvara anului 1442) și apoi cântă bătălia dela Porțile de fier din Hunedoara, pe care o pune la anul 1441.

Tot cam așa pățește autorul și cu descrierea campaniilor lui Ioan Huniadi contra lui Dracul-Vodă, care prinzându-l la întoarcerea sa din bătălia nenorocită dela Varna (10 Noemvrie 1444) Huniadi, voind a se răsbuna pentru această neprietenie a sa, porni în contra lui (în toamna

¹⁾ Descrisă de Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 132, iar edițiunile ei din 1581 și 1683 ibidem sub No. 180, 331 și 1307; ediția dela mijloc fiind fără an.

anului 1445) în Țara Românească, unde — după cântecul nostru — punând mâna pe Dracul-Vodă, puse să i se taie capul feciorului său și să se scoată ochii fratelui aceluia, după care faptă unii Muntenia cu Ungaria, adică, cu cuvintele poetului:

Az Drakul fiának fejét véteté,
Az öcscsének szemeit kitollyatá,
Havaselt Magyar országhoz foglala.

Față de această narațiune știm, că Vlad-Dracul reuși să-și recapete scaunul domnesc cu ajutorul Turcilor, după care Huniadi venind (în vara anului 1446) din nou în Muntenia, prinse pe Vodă, în locul căruia puse un altul (pe Dan-Vodă) și e cunoscut că însuși Dan fù acela, care în urmă săvârși cruzimile de mai sus, imputate de diacul cobzar lui Huniadi.

E de relevat că autorul numește pe Huniadi consecvent *Iancula* și *Iancula-Vodă*, dar în descrierea tradiției obârșiei sale deviază în multe locuri dela modelul său din Heltai. Așa de pildă întâlnirea regelui Sigismund cu mama lui Iancula s'a făcut chiar în casa «unui buier mare» din Ardeal, al cărui nume însă nu-l cunoaște, iar epizodul cu inelul furat de corb se întâmplă cu prilejul mergerii mamei lui Iancula la Buda, «când ajunseră pe munții Brașovului» și înfine Iancula nu avea mai mult de un an, când mamă-sa îl duse la Buda, unde fù rechemat de regele Sigismund la vârsta de 5 ani, «când îi veni în gând» încredințându-l îngrijirii lui «Frantz Bán» ca să-l crească; tot amănunte plăcute, cari arată, că tradiția eră cunoscută în diferite variante prin Ardeal, pe cari poetul le-a dat intenționat, ca să-și facă poema mai interesantă.

Partea a II-a a poemei e consacrată luării Belgradului și morții pe neașteptate a eroului Ioan Huniadi (întâmplată la 11 August 1456 la Zimony, în fața Belgradului), pe când partea a III-a descrie cum a ajuns fiul său, Matia, în scaunul regal al Ungariei și ce fel de războaie a condus el, ocupând și Viena (la anul 1485) cu care eveniment sfârșește cântecul. În această a IV-a parte găsim totdeodată și patru versuri despre campania regelui Matia contra lui Ștefan cel Mare, cu care s'a bătut la Baia, în Moldova, după cum se știe, în ziua de 15 Decemvrie 1467. Iată strofele respective de interes pentru Români:

Aces
unde S
tându-s
lui, dar
obosită
bărbăta
dintre
lui Dun
Even
de cont
portant
amănun
lui Ma
pâinii,
Turcii
creștină

1) Gr
4) Co
părți des
VIII-a v
fő urak
gattak az

Nagy haragja királynak Molduára,

István vajda fart vetett az királyra,

Sok törököt is hozott Molduára,

Király hamar méne István vajdára.

Hazug, álnak pogán az ő dolgában,

Az király juta Moldua-bányákban,

Éjjel nyugszik fáradt népe táborban,

István vajda rohanna ¹⁾ éjfélkorban.

Vágják, lövik sivalkodva táborát,

Megvivák oláhok rajok ²⁾ az Bányát,

Király hallá, ottan üteté ³⁾ dobját,

Nagy felszóval nógatja magyarokat.

Vad oroslán módra rivalkodának,

Oláhokra magyarok rohanának,

Sok népe hala meg István vajdának,

Nyereséget Isten ada királynak.

Aceste rânduri ne spun, că regele Matia s'a supărat pe Moldova, unde Ștefan-Vodă «i-a arătat dosul», aducând mulți Turci în țară, arătându-se față de el mișel și fățarnic. Pentru aceasta regele porni contra lui, dar la Baia, Ștefan-Vodă năvăli noaptea în tabără peste oastea obosită a regelui și luă Baia. Dar regele, punând să bată tobele, îmbărbătă pe Ungurii săi, cari se năpustiră ca niște lei peste Români, dintre cari omorîră mulți, biruind regele în cele din urmă cu ajutorul lui Dumnezeu.

Evenimentele ultimilor cinci ani din viața regelui Matia, descrise de continuatorul poemei lui Göröcsöni, nu prezintă relațiuni mai importante despre țările române⁴⁾. Cu toate acestea mai găsim niște amănunte privitoare la Români și în alte două cântece istorice din epoca lui Matia. Aceste cântece se ocupă amândouă cu bătălia de pe Câmpul pâinii, ceea ce arată în mod foarte caracteristic în ce grad luptele cu Turcii și izbânzile războinice față de ei interesau și preocupau lumea creștină, îngrozită de un veac întreg de puterea păgânilor.

¹⁾ Greșit: rohánna ²⁾. Poate: rácok, adică Sârbi ³⁾. Astfel: eütete.

⁴⁾ Continuatorul nostru (Bogáthi) a mai scris afară de partea a V-a și alte trei părți despre evenimentele de după moartea regelui Matia și descriind în partea a VIII-a vecinii Ungariei pomeniște astfel de Domnii țărilor române: Valának akkor fő urak országban, Moldovában István, Radul Havaselben; Kik Magyarhoz hallgattak az-üdöben.

Primul cântec e scris de un Secui pribeag, în luna Ianuarie 1568 în cetatea Nikolsburg din Moravia. Autorul anonim descriind cu deamănuntul bătălia, zice că, voivodul Ardealului Ștefan Báthori, gătindu-și armata la atac, în rândul întâiu orândui — conform cererii lor — pe Sași, iar după ei pe «Românii iuți» și în rândul din urmă pe vitejii Unguri și Secui. Bătălia cu Ali beg se dădă pe malul Mureșului, unde Sașii cu Românii au omorât foarte mulți păgâni, cari înconjurând pe voivodul Báthori, rănit în șase locuri, acesta fû scăpat de chiar mâna strașnicului Pavel Kinizsi. Turcii pierdură 30.000 oameni, creștinii 8000, pe când 2000 de Sași și Români pieriră în apa Mureșului, din care fură scoși și înmormântați după bătălie pe câmpul de luptă¹⁾.

Caracterizează mult timpurile și lipsa cunoștințelor istorice exacte, faptul că autorul spune chiar la începutul poemei sale, că bătălia a fost dată în anul 1480, deși ea a avut loc în ziua de 13 Octombrie 1479.

Cântecul al doilea citează bine anul bătăliei, ba îi pune chiar și ziua în titlul său, ceea ce se datorește poate și împrejurării că autorul aceleia — diacul Ștefan *Temesvári* învățătorul din Teleagd — e un ardelean, care trăind în țară avu de sigur prilej mai bun de a-și aduna datele necesare pentru lucrarea sa poetică (de 96 foi tipărite) care se cântă pe melodia cântecului *Cirus*. Cântecul istoric scris la anul 1569 e aproape o transcriere a aceluia de mai sus și ieșind la lumină tot în Cantionalul lui Heltai²⁾ pomenește și de Români, cam în felul cântecului anterior.

IV

Răsboiul ofensiv al Turcilor contra lumii creștine, din ultimul deceniu al veacului XVI-lea, pe pământul Ungariei, dură deja de patru ani, când tânărul și curajosul principe al Ardealului, Sigismund Báthori se hotărî a merge contra lor pentru a înfrânge puterea păgânilor chiar în țara lor. Această măreață hotărîre eră urmarea directă a

¹⁾ Pekár Károly: *Históriás ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból*. Budapest, 1905. (Különnyomat a Budapesti VII. kerületi áll. főgimnázium 1904/5 évi Értésítőjéből).

²⁾ Cântecul istoric al lui *Temesvári* apărû ca No. 1 al părții a IV-a din Cantionalul lui Heltai citat, al cărui unic exemplar (din 1574) se află în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj; cântecul fiind retipărit în Thaly Kálmán: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* vol. I. (Pest, 1864), p. 56—84.

politicii s
Cluj, câ
inimic f
veac, făr
care de l
anului r
victorioa
altor for
seană, aș
de viteji
pe Turc

Cea m
altfel ad
telor», s
însoțind
trecute în
1596 în
rului afl
care pe
Ion Sîrb
cuprinzâ
de istori
cari, gâsi

¹⁾ Pent
pania creș
Istorice al

²⁾ Data
adică 25

³⁾ Cart
Transylva
cobino, N
în Bibliot
gars în R
Reusner î
211—227
211—227
vol. III.

⁴⁾ Luc
în cartea
paginile 3

politicii sale inaugurate în toamna anului 1594 prin deciziunea dietei din Cluj, când, rupând cu politica Ardealului de pân'atunci, s'a declarat inamic fățiș al sultanului, sub care țara trăia deja de peste o jumătate veac, fără ca vreodată să fi suferit de Turci vreo dușmănie sau călcare de hotar mai mare. Báthori a dus campania aceasta din toamna anului 1595 împreună cu Mihai-Vodă Viteazul și se știe că sfârși cu victorioasa înfrângere a lui Sinan pașa și luarea cetății Giurgiului și a altor forturi. Înfrângerea aceasta a făcut mare impresie în lumea apuseană, așa că pretutindeni apărură așa-numite «avize» și «relațiuni» pline de vitejiile și faptele eroice ale acestor bărbați, cari au cutezat să atace pe Turci ¹⁾.

Cea mai bună și autentică dintre aceste relațiuni contemporane, de altfel adeseaori pline de născociri și exagerațiuni, este «narațiunea faptelor», scrisă pe latinește de Ioan *Iacobinus*, notarul orașului Cluj, care, însoțind pe Báthori, a fost martor ocular al tuturor evenimentelor petrecute în Țara Românească și, întors acasă, o tipări în primăvara anului 1596 în orașul său natal, dedicând-o principelui. Din dedicația autorului aflăm că el avea numai vârsta de 22 ani când își scrisese lucrarea ²⁾, care pe urmă a fost retipărită de mai multe ori ³⁾ și folosită des și de Ion Sîrbu, istoricul lui Mihaiu-Vodă Viteazul ⁴⁾. Lucrarea lui Iacobinus cuprinzând amănunte istorice interesante, a fost întrebuințată însă și de istoricii contemporani, ba chiar și de doi poeți (cobzari) unguri, cari, găsind subiectul ei interesant, au compus câte o poemă despre

¹⁾ Pentru detaliile acestei întreprinderi mă refer la studiul meu cu titlul «Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595» apărut în *Memoriile Secțiunii Istorice ale Academiei Române*, vol. I. IV. No. 3.

²⁾ Data dedicației este *Claudiopoli, VIII. Calendarum Aprilis. Anno Domini 1599* adică 25 Martie 1596.

³⁾ Cartea lui Iacobinus apărut sub titlu: *Brevis enarratio rerum, a Serenissimo Transylvaniae Principe Sigismundo Anno M.D.XCV. gestarum. Authore Ioanne Iacobino, Notario urbis Claudiopolitanae. Claudiopoli, 1596*. Unicul exemplar se află în Biblioteca Todoreszku din Budapesta; cărticica a fost însă retipărită de Iacob Bongars în *Rerum Hungaricarum Scriptores* (Francofurti, 1600), p. 536—547; de Niculae Reusner în *Rerum memorabilium in Pannonia... gestarum* (Francofurti, 1603), p. 211—227; în *Syndromus rerum Turcicarum-Pannonicarum* (Francofurti, 1627), p. 211—227 și, în sfârșit de George Schwandtner în *Scriptores Rerum Hungaricarum* vol. III. (Viennae, 1768), p. 27—46.

⁴⁾ Lucrarea lui Iacobinus (numită de Sîrbu un panegiric) se află citată de Sîrbu, în cartea sa despre Istoria lui Mihaiu-Vodă Viteazul, vol. I. (București, 1904), pe paginile 331, 333/4, 336/341, 344, 346/8, 350 și 354.

vitejiile săvârșite de persoanele arătate în narațiunea latinească, cu rime cari erau apte pentru a se putea cânta la cobză, după obiceiul timpului.

Prima poemă, al cărei autor nu ne este cunoscut, a apărut la anul 1596, tipărită în atelierul tânărului Gáspár Heltai, sub următorul titlu ¹⁾:

Historia, melyben az Felséges Báthori Sigmondnak, erdélyi fejedele-
lemnek 1595 esztendőben való viselt hadai irattattanak meg. /Az ke-
nyérmezei diadalomról való éneknek nótájára, Báthori István és Kinizsi
Pál mikoron Ali béket 60.000 magával megverték/. Ad notam Jó Ma-
gyar országnak mult állapotjáról/. Nyomtatott Kolosváratt Helthai
Gáspár műhelyében 1596 esztendőben.

Traducerea acestui titlu este:

Istoria, în care s'au scris luptele Maiestății Sale principelui Sigismund
Báthori săvârșite în anul 1595. A se cânta după cântecul victoriei din
Câmpul Pâinii, când Ștefan Báthori și Pavel Kinizsi bătû oastea de
60.000 a lui Ali beg. /Ad notam: Despre starea veche a bunei Ungarii./

Unicul exemplar al acestei tipărituri se află în Biblioteca Muzeului
Ardelean din Cluj, însă nu este complet, având numai primele 7 foi
cu siglele coalelor A—B₃. Mai înainte se credeă, că această poemă for-
mează prima ediție a poemei cu acelaș subiect din anul 1635, însă nu
e greu de stabilit că ea este o lucrare independentă ²⁾, iar o compa-
rație bibliografică minuțioasă cu aceasta a doua ne dovedește chiar că
nu lipsește mult din ea și că ne-a rămas mai mult de jumătate din-
tr'ânsa.

Lucrarea anonimului nostru poet începe cu comemorarea serviciilor
credincioase aduse patriei sale de principele Sigismund Báthori, care
porni campania din 1595 cu scopul de a desrobî pe cei ce robiau de
mult în mâinile păgânilor. Aci poetul se îndepărtează de Iacobinus,
care zice, că principele porni campania pentru ca să-și apere oștile
țării sale față de Turci. Astfel de deviațiuni găsim, dealtfel, mai multe
în poemă, pricinuite de multe ori și din cauza rimelor și lungimea

¹⁾ Interesându-ne pe noi în acest studiu numai conținutul cântecelor, ne măr-
ginim a da titlurile tipăriturilor vechi ungurești într'o transcriere fonetică, păstrând
toate caracteristicile stilului, trimițând pe filologi la operele bibliografice citate, unde
vor găsi transcrierile titlurilor copiate literalmente.

²⁾ Prima descriere bibliografică exactă a acestei cărți o avem dela Szabó Károly
în Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 283.

rânduri
pe urm
Turcilo
Făget ș
puterea
autorul
tălia de
Mihai-
Ungur

Reda
ca să f
capul
să facă
în mân
dăm n
bine, v
Vorl
origina
și fire
vrăjma
vitejia
părtini
ci din
Vatica
Domn
pele E
Din
până
strași

rândurilor, cari l-au influențat în dezvoltarea temei sale. Poietul descrie pe urmă expediția lui George Borbély din primăvara anului 1595 contra Turcilor din Bănat, care s'a sfârșit cu luarea cetăților Boccia, Vărșeț, Făget și Lipova, care a fost cucerită după ce stătuse 44 de ani sub puterea Turcilor păgâni. Amintirea acestor 44 de ani ne dovedește că autorul urmează pe Iacobinus, din care ia și datele privitoare la bătălia dela Călugăreni, în care Sinan pașa avu o oaste de 12.000, iar Mihai-Vodă numai una de 6000 soldați. Intre aceștia fiind și mulți Unguri, Mihai-Vodă îi îndemnă astfel la vitejie:

Legyetek vitézek, engem kövessetek,
 Én fejemet elé viszem tû veletek,
 Kevély ellenségtől soha ne féljeteK,
 Az mit csak én töllem láttok azt tegyétek.
 Jobb egy lábíg fegyver között elesnünk,
 Hogy sem tengeren tul vasat zörgetnünk,
 Ha jól vittok gyűzedelmesek leszünk,
 Nohát bátorsággal basára menjünk.

Redat în traducere liberă, Mihaiu-Vodă îmbărbătă pe Ungurii săi, ca să fie viteji și să-l urmeze pe dânsul, care bucuros își primejduiește capul înainte cu dânșii, numai să n'aibă teamă de dușmanii făloși și să facă ce vor vedeà dela el; căci e mai bine să cadă cu toții cu arma în mână de cât să zurăie lanțurile în țările de peste mare. Așadar să dăm năvală cu curaj asupra pașei — grăi Domnul — și de veți lupta bine, vom fi învingători!

Vorbele acestea în gura lui Mihaiu-Vodă nu sunt lipsite de oarecare originalitate, mai cu seamă că poietul a nimerit (poate pe neștiute) felul și firea Domnului viteaz, gata a-și jertfi vieța în luptă cu păgânul vrăjmaș. Importanța versului citat constă tocmai în aceea, că relevază vitejia lui Mihaiu-Vodă, menționată rareori de contemporani; nu din părtinire unilaterală — precum se crede mai cu seamă de autori români — ci din singurul motiv, că campania acestui an a fost inițiată din partea Vaticanului, care astfel nu se putea ocupa de schismatici, cum erà Domnul Țării Românești, cu al cărui ajutor duse la bun sfârșit principele Báthori întreprinderea sa pornită cu atâta evlavie.

Din strofele ce mai urmează aflăm că bătălia a ținut de dimineață până seara, când Ungurii obosiți primind în ajutor o ceată de pedestrași de-ai lui Mihaiu-Vodă, au respins pe Turci, cari au fugit cu chin

și vai. Sinan pașa, voind însă a se răsbună pe Mihaiu-Vodă, pentru învingerea suferită, la chemarea acestuia principele Báthori porni cu oastea sa, care se înmulți cu Secui pe câmpul Bursei, de unde plecă apoi prin trecătoarea dela Bran în Muntenia ¹⁾.

Deaci încolo lipsește partea a doua a poemei, care se poate însă ușor întregi din poema analoagă a lui Ștefan Szöllösi, scrisă deasemenea după cârticica lui Iacobinus și tipărită la anul 1635 în Cluj, tot în vechea tipografie a lui Heltaï, ajunsă acum din mâna urmașilor săi în aceea a lui George Abrugyi, care o conduce timp de 30 ani.

Titlul acestei tipărituri de interes românesc este:

Rövid historia, melyben megiratik, Szenán bassának, török császár erejével, Havasalföldének, és Erdély országának pusztítására való kijövele 1595 esztendőben. És Istennek segitsége által, annak az sok pogánságnak az magyarok által megveretése és szégyen vallása. Annak felette ugyan akkor, Borbély György kapitánságában, Lippa várával egyetemben tizenhatsz várnak és kastélyoknak az törököktől való megvétele. /Ad notam: Trojanæ historiae, etc.

Adică pe românește: Istoria scurtă, în care se scrie cum a pornit în anul 1595 Senan pașa cu puterea împăratului turcesc spre nimicirea Munteniei și a Ardealului și cum fură bătuți, pățind rușine, acei mulți păgâni de către Unguri cu ajutorul lui Dumnezeu, precum și cum fură luate dela Turci sub căpitania lui George Borbély cele 18 cetăți și casteluri împreună cu cetatea Lipovei.

Pe frontispiciu se află și o epigramă latinească de patru rânduri adresată către Báthori, care e interesantă într'atâta, căci în ea principele e intitulat de «Daciacae princeps Sigemundus», urmând apoi numele tipografului, citat mai sus.

Această poemă descrisă întâiaș dată de bibliograful Carol Szabó ²⁾ a fost găsită și retipărită încă în anul 1844 într'o gazetă ungurească ³⁾, însă nefolosită deatunci și până în ziua de astăzi de nimeni.

Poema lui Szöllösi nu este altceva decât o transcriere a prozei lui Iacobinus în niște versuri greoaie, omițând adeseori multe date și

¹⁾ Un scurt extras al conținutului acestui cântec se află și la Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén, p. 202—6.

²⁾ In bibliografia Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 647.

³⁾ Scriitorul P. Thewrewk József pomenind de ea în ziarul său de călătorie (Utazásnapló, p. 566 și 577/8), a retipărit-o în numerele 96 și 98 din 1844 ale gazetei Hirnök.

amănunte ale autorului sas; cu atât mai ușor, cu cât nefiind contemporan cu evenimentele descrise, nici nu prea simte pierderea acelor amănunte, pricinuită de superficialitatea sa. Așa de pildă descriind trecerea oastei lui Báthori peste munți în Muntenia și istoria cu vulturul care s'a lăsat deasupra cortului principelui, omite a spune că aceasta s'a întâmplat în tabăra dela Rucăr; iar mai pe urmă înșirând oștile lui Báthori, nu le descrie așa pe larg ca Iacobinus, care menționează că au existat două armate, una cu steagul de aur de 12.000 călăreți cu sulite și alta tot așa de mare cu principele, fiind în total 7 armate sau cete.

Urmează apoi descrierea luării cetății Târgoviște, a modului cum Sinan pașa fugind de acolo pusese praf de pușcă la temeliile bisericii din București, zidită de Alexandru-Vodă, cu gândul ca să o arunce în aer, în momentul când oastea lui Báthori se va găsi în curtea bisericii; precum și a asaltului cetății Giurgiului, de pe insula Dunării, pe care o descrie astfel:

Gyirgyó vára egy szép szigetben vagyon,
Duna vizzel környülvétetvén vagyon,
Utja reá csak az egy hidról vagyon,
Ott nem messze más hid is Dunán vagyon.

Monotonia acestor rânduri și rime va fi fost micșorată poate prin cântul care urmă melodia «istoriei cetății Troia» și prin rulara destul de vioaie a conținutului poemei, plină de amănunte cari atrag ușor atențiunea ascultătorilor. Dintre aceste amănunte menționăm, că sub zidurile fortului Giurgiu pășind pe podul aceluia și oastea lui Ștefan Răzvan Domnul Moldovei cu două steaguri, Turcii au sfărâmat iute partea cealaltă a podului cu securile, așa că în ziua aceea (întâia) nici n'au putut intra în cetate ai noștri, cari au luat apoi cetatea a doua zi, după ce stătuse 100 de ani în mâna păgânilor. După aceasta, principele Báthori arzând orașul Giurgiu, se retrase în Ardeal, de unde trimise pe Răzvan-Vodă cu o oaste de 2000 Secui în Moldova, pentru ca să-și ocupe scaunul părăsit; principele oprindu-se la Brașov, ca să aștepte sosirea din Țara Românească a generalului său Bocskay, cu care apoi plecă spre Alba-Iulia.

Văzurăm că această poemă nu cuprinde nimic nou afară de amănuntele luate din opera lui Iacobinus. Importanța ei constă însă în faptul, că evenimentele descrise în ea au impresionat lumea iubitoare de cântece istorice, chiar și la 40 ani după ce ele trecuseră.

V

Tot evenimente războinice însuflețiră peste două decenii și pe preotul reformat al Ungurilor din comuna Mezőcsávás (Ceașul de Câmpie) de lângă Târgu-Mureșului, Ioan Baptista *Köröspataki*, când a început să-și scrie poema despre pățania lui Vasile Lupu-Vodă cu Mateiu-Vodă Basarab și principele George Rákóczi II.

Titlul acestei tipărituri este următorul:

Lupuj vajdáról való ének. Midőn maga fel-fuvalkodottságában, Havasalföldi Máthé vajdára mentébe, Isten csudálatosképpen megbüntette, és nagy szégyenbe hozta, Máthé vajda és az erdélyi fejedelem által, etc. /Esaiás, 37, 20. Mostan azért Uram, mi Istenünk, szabadíts meg minket az ő kezéből, hogy ez földnek minden országi ismérjék meg, hogy egyedül te vagy az Ur./ A Johanne B. Köröspataki, pastor Mezőcsávensis/. Nyomtatott, 1655. esztendőben.

Acest titlu sună pe românește astfel:

Cântec despre Lupul-Vodă, când în îngânfarea sa mergând asupra lui Mateiu-Vodă din Muntenia, Dumnezeu l'a pedepsit minunat și l-a adus în mare rușine prin Matei Vodă și principele Ardealului, etc. Isaia, 37, strofa 20: Și acum, Iehova, Dumnezeul nostru, mântuie-ne din mâna lui, ca să cunoască toate împărățiile pământului, că tu ești Iehova, numai tu singur/. De Ioan B. Köröspataki, preot din Mezőcsávás/. Tipărit în anul 1655.

Un exemplar din acest cântec istoric se păstrează în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj și cuprinde 4 foi (format 4°) nenumerate. Unul dintre legătorii vechi ai tipăriturii a tăiat numele orașului, unde a fost tipărită, însă bibliograful Carol *Szabó* comparând literile cărții și mai cu seamă ilustrațiunea xilografică de pe frontispiciu, cum și hârtia ei, cu alte tipărituri contemporane, a dovedit că a fost tipărită la Lőcse, găsindu-se aceiaș ilustrație (reprezentând doi călăreți luptători) pe o carte din Lőcse dela anul 1656 scrisă despre primejdia Troiei ¹⁾. Tipăritura această rară fù pomenită altfel prima oară la anul 1766 de ardeleanul Petru *Bod* ²⁾, după care a fost citată la

¹⁾ Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 902. E interesant altfel, că această xilografie nu este o ilustrație făcută direct spre acest scop, ci o inițială Q aplicată aci pe frontispiciu ca potrivită conținutului cântecului și pe care am găsit-o chiar pe o carte a tipografiei din Lőcse de la 1620 care conține istoria viteazului Tholdi Miklós.

²⁾ Bod Péter: Magyar Athenas (1766), p. 153.

LUPVJ VAI- DAROL VALO

E N E K.

Midőn maga fel-fuvalkodorságában, Havasalföl-
dön Máthé Vajdára mentébe, Isten tsudálatos-képpen meg-
bűntette, és nagy szégyenbe hozta, Mathé Vaj-
da és az Erdélyi Fejedelm,

által, &c

Esa: 37 20. Mostan az ért Uram, mi Istenünk szabadíts meg minket
az ő kezéből, hogy ez földnek minden Országi ismérték meg,
hogy egyedül te vagy az Ur.

à Jahan. B. Kőröspataki, Pástor Mező. Tsáv.

Nyomtatott, 1655 élsztendőben

TITLUL CÂNTECULUI DESPRE VASILE LUPU-VODĂ

(LŐCSE) 1655

anul
ca să
gare»
retip

Po
patru
după
mise

Op
în M
sile
trimi
Vodă
pe ca
Mate
cuvin

Me
ségbe

—
mosu
Va
și el»

¹⁾
(Vienn
gavit
patuiss

²⁾
(Vind
Mező-
qui te
Georg

³⁾
⁴⁾

piat în
urmă
«Refor
nimul

⁵⁾
latorn
tesség

anul 1766 de *Horányi*¹⁾ și pe urmă (la anul 1778) de *Benkő*²⁾ pentru ca să intre (aproape peste un veac) în prima «istorie a literaturii ungare» a lui Francisc *Toldy*, care însă nu a văzut textul poemei³⁾ retipărit de un gazetar la 1870 și 1876 în două locuri diferite⁴⁾.

Poema lui *Köröspataki*, de interes român, are 67 strofe de câte patru rânduri și din ultima strofă aflăm, că a fost scrisă în anul 1653, după ce oștile ungurești se întorseseră din Moldova, unde fuseseră trimise de către principele *Rákóczi*.

Opera aceasta poetică începe cu descrierea mergerii oștilor ungurești în Muntenia, în ajutorul lui *Mateiu-Vodă*, care era în gâlceavă cu *Vasile Lupul*. Principele *Rákóczi* nu este prezent în persoană, însă își trimite cele mai frumoase oști, cari bătănd pe Moldoveni, *Vasile Lupu-Vodă* fugi din bătălie împreună cu *Cazacii*, *Tătarii* și *Ienicerii* săi, pe cari nu-i poate adăposti nici chiar în Iași. În bătălie luă parte și *Mateiu-Vodă* în fruntea oștirii sale, tăiând mulți dintre vrăjmași, cu cuvintele poetului:

Máthé vajda ütközetben, nyargal elöl az seregben, sokat levág ellenségben, fegyvere véres kezében;

— iar generalul moldovean fiind prins, fû dus în cetatea *Gherlei* (*Szamosujvár*) la închisoare, unde oftă mult, mai cu seamă după soția sa.

Vasile Lupul-Vodă «căruia nici numele nu e cinstit, ci plin de mișelie ca și el»⁵⁾, fû bătut de Dumnezeu pentru lăcomia cu care năpustindu-se

¹⁾ *Alexius Horányi*: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum I.* (Viennae, 1776), p. 440 unde scrie astfel: *Ioannes Köröspataki H. C. Minister*, vulgavit *Lupuli Moldaviae reguli vicissitudines et infelicem exitum MDCLV. 4-to.* In patriis versibus nitor et elegantia.

²⁾ *Iosephus Benkő*: *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus vol. II* (Vindobonae, 1778), p. 399, unde cetim următoarele: *Ioannes Köröspataki, ecclesiastes Mező-Tsávásensis, Carmina hungarico expressit casum Lupulii, Wajvodae Moldaviae, qui temerario et fastuoso ausu Matthaum Transsilvaniae Wajvodam adortus, a Georgio II. Rákóczi Sede pulsus est. A. 1655. 4-to.*

³⁾ *Toldy Ferencz*: *A magyar költészet története.* (Pest, 1867) p. 292.

⁴⁾ Cântecul istoric despre *Vasile Lupu* fiind uitat cu totul, a fost regăsit și copiat în anul 1868 de baronul *Albert Nyáry* în Cluj (*Századok*, 1870, p. 735) și pe urmă retipărit sub titlul de «*Lupuj vajdáról való ének*», de *Mátrai Ernő*, în ziarul «*Reform*», 1879, No. 337 (din 18 Noemvrie 1870) și după aceea verbal (sub pseudonimul de *Ompolyi M. Ernő*) în revista literară «*Figyelő*», anul I, (1876), p. 296—300.

⁵⁾ Iată cele două strofe privitoare: *Megfizet Isten Lupujnak, mint oly hamis vén latornak, ki úgy örül az prédának, mint az farkas az béránynak. / Neve is nem tisztességes, maga is nem emberséges, hamissággal igen hires, veszszen gonoszul el ő is.*

asupra lui Mateiu-Vodă voia să ocupe Muntenia și după aceea Ardealul; însă o păți ca și câinele lui Isop, care dând cu gura după umbra prăzii, rămase cu stomacul gol. Astfel Vasile-Vodă fugind peste Nistru în țara Tătarilor, soția sa căzù în mâna biruitorilor cu toată averea și copiii săi și cu chiar orașul Sucevei, care fù pustiit de ostașii unguri și leși. Cazacii nemiloși, veniți în ajutorul lui Vasile Lupu-Vodă, a pustiit mănăstirile țării, însă intrând în șanțuri, au pierit mulți de foame și de hoiturile și buruenile cu cari se nutreau; aceasta fiind pedeapsa lui Dumnezeu pentru mișelia cu care au venit și au prădat țara pe unde au umblat.

Iată pe scurt conținutul poemei lui Köröspataki despre bătălia dela Finta și despre evenimentele următoare ale campaniei oștilor principelui Rákóczi din Moldova; care abia ne dă câteva amănunte noi despre întâmplările ce le descrie în poezia cu ceva mai bună decât cele de mai înainte. Obiectul «cântat» aci cu duioșie și ură contra «blestematului» Vasile Lupul, eră expediția lui Rákóczi trimisă în Moldova sub căpitănia lui Ioan Kemény, la începutul lunii Aprilie 1653, care sfârși cu luarea capitalei Iași (la 3/13 Aprilie) și așezarea în scaun a lui Ștefan George-Vodă¹⁾ și după aceea cu izgonirea armatei ungare și a protejatului ei Vodă; lucruri, despre cari contemporanul cronicar ungur Ioan Szalárdi ne-a păstrat foarte bune date și amănunte, nefolosite încă de istoricii români²⁾, afară de Șincai.

Acest cântec scris la 1653 pare a fi circulat în copie și a fi servit de fond și model — cel puțin în privința temei sale — cântecului inedit despre «prăpădenia» lui Lupul-Vodă și vitejia Ungurilor, cum și despre starea victorioasă a Țării Românești, cântec scris «cu voia lui Dumnezeu de un anahoret» într'o petrecere veselă (și poate chiar pentru veselia conmesenilor săi de petrecere) în anul 1645 precum ne o spune însuș autorul — după moda timpului — în ultima strofă a poemei sale.

¹⁾ Vezi despre aceasta cele scrise de Alexandru Szilágyi în Erdélyi országyűlési emlékek, vol. XI. (Budapest, 1886), p. 30 și în Erdély és az északkeleti háboru, vol. I. (Budapest, 1890), p. 246—254, precum și Ioan Sirbu: Mateiu-Vodă Basarab's auswärtige Beziehungen (Leipzig, 1899), p. 327—8.

²⁾ Szalárdi János siralmas magyar krónikája (Pest, 1853), p. 271—7. Nu le-a folosit nici măcar Sirbu, care altfel, în studiul său citat mai sus, a întrebuințat multe izvoare ungurești. Cfr. și însemnările anonimului sas din Brașov, în Trauschenfels: Deutsche Fundgruben p. 342—3.

Titlul original al poemei citate este:

Lupulj vajdának romlásáról és vitéz magyaroknak s Havasel földének nyertes állapatajáról való ének. Isten engedelmeiből egy anachoreta által.

Acest cântec se află într'un volum de miscelane al bibliotecii baronului Ștefan Apor din Abuș (Abosfalva) din județul Târnava-Mică, unde fu descoperit (la anul 1906) de profesorul clujan Ludovic Kelen, căruia îi datoresc copia sa.

Cântecul recită tot ce autorul a aflat în cântecul de mai sus al preotului Köröspataki, până și pasajul, că Vasile Lupul a vrut să devie Domn peste amândouă țări românești și peste vitejii Unguri — se înțelege — din Ardeal. Dar că autorul s'a servit într'adevăr de acest text ni-o dovedește: metafora cu «barba nevopsită» a lui Lupul-Vodă și împrejurarea, că găsim în legătură cu «căderea» lui Vasile Lupul-Vodă descrisă, aluziunea la pățania câinelui lui Isop, pe care o formulează astfel:

Lupulj most ugy jára, mint Esopus ebe,
Koncz árnyékához kapa:
Két felé tekéntvén, az ki volt elveszté,
Semmi nélkül marada.

Autorul având însă dorul și ambițiunea de a-și întregi datele aflate în modelul său, ne dă și câteva amănunte noi, pe cari le relevăm în următoarele: că Ungurii câștigă 18 steaguri în bătălia cu Lupul; că hățmanul său, căzut în mâna principelui Rákóczi murî ca prizonier «în fiare», iar când Lupul fugi în Țara Cazacilor, lăsa în locul său întru apărarea orașului Suceava și a Moldovei ca «gubernator» pe gine-rele său Timuș, însă acesta fu omorît de o ghiulea de tun, pe când zăcea beat în pat; după care Cazacii încetară a mai ocări pe ostașii unguri, pentru că aceștia atât dimineața, cât și seara invocau numele lui Hristos în tabără, și aceasta cu atât mai puțin, că Cazacii isprăvind prada făcută în Suceava, cum și carnea de cal, mîncată chiar și nesărată, ajunseseră să flămânzească, așa că mâncau până și rădă-cina socului.

Caracteristic sunt și următoarele aserțiuni ale cântecului și anume: 1) că Mateiu-Vodă Basarab la intrarea în bătălie se rugă astfel cu sufletul lui mîhnit creatorului: Oh Doamne, Dumnezeule, întru-para cuvîntului, care locuești în ceruri! Numai în tine am încredere, izvor de viață. Nu mă lăsa în cauza mea dreaptă; 2) că Lupul-Vodă

la fugirea sa la Cazaci și-a uitat să-și vopsească barba în graba care a avut-o; iar 3) că Cazacii bătuți și înfricoșați, după moartea hatmanului lor cerură pace în numele marelui Dumnezeu, dela Unguri «cari se luptau ca niște lei cu paloșul strălucitor» pentru ca Cazacii să nu piară cu toții de arme și foamete.

Cântecul schițat în cele de mai sus, nu e lipsit de frumusețe poetice, mai cu seamă că în prima strofă introducătoare autorul spune că nu a mai văzut o țară mai minunată ca Ardealul, care e cea mai frumoasă dintre toate țările creștine române și anume cu cuvintele originalului astfel:

Gyönyörűségébet föld kerekiségében nem találtam éltemben,
Mint keresztyénség közt is az olá ország közt adott Isten Erdélyben ¹⁾.

Ca operă poetică poema nu are valoare mare, iar după stilul și limba ei pare a fi scrisă de un Secui ²⁾. Deoarece însă autorul se numește anahoret, ceeace înseamnă un călugăr ortodox convertit la catolicism, nu e lipsită de oarecare temei supoziția prietenului meu Kelemen, cum că anahoretul nostru ar fi celebrul franciscan P. Ioan *Kájon*i, care ca «Valah» precum se numește într'una din melodiile sale, se trage din Leghia (de lângă Cluj) și eră contemporan evenimentelor descrise în cântecul inedit. Obiecțiunea mea față de această presupunere ingenioasă ar fi însă, că: 1) stilul cântecului e prea secuesc și că 2) *Kájon*i ne-a lăsat melodii cu texte ungurești mai scurte, cari sunt toate mai bune ca acestea.

Interesant e de altfel că campania Ungurilor împotriva lui Vasile Lupul a fost descrisă și de un al treilea poet ocazional, a cărui lucrare e mai mare și mai vioaie decât cea de mai sus, pe care însă pare că o cunoșteă. Tipăritura aceasta e fragmentară, căci scoasă în anul 1880 de istoricul ardelean Iosif *Koncz* dintr'o scoartă de carte veche, s'a găsit numai 7 foi din ea și au fost dăruite bibliotecii liceului ungar al reformatilor din Târgu-Mureș. Tipăriturii îi lipsește însă frontispiciul și astfel nu-i cunoaștem autorul. Acest lucru e regretabil, căci lucrarea e mai poetică decât a lui *Köröspataki*, plină de descrieri lirice și expresiuni luate din proverbe și zicători și chiar stilul și limba ei e mai bun.

¹⁾ Scris greșit în original: mind.

²⁾ Cântecul inedit descris aci întâia oară are 24 strofe de câte 6 rânduri ca o ritmică foarte slabă.

Din această poemă ne-a rămas partea mijlocie cu 98 de strofe de câte 4 rânduri, din cari culegem următoarele amănunte noi, pe cari autorul, fără îndoială le-a adunat dela ostași cari au luat parte în această campanie a oștirii principelui Ardealului.

Autorul ajungând cu descrierea la încăerarea oștilor lui Vasile Lupu cu acele ale lui Mateiu-Basarab, spune că oastea aceasta a lui a fost mai mică, dar curajul Domnului mai mare, deoarece Dumnezeu eră cu el, iar Mateiu-Vodă sărind cu calul înaintea oamenilor săi, îi îmbărbătă și îi sfătui cum să se poarte. Dealtfel, Mateiu își țină în bătălie și trăsura cu șase cai, plină cu scumpeturile sale, iar când boierii îl sfătuiau ca să trimeată trăsura cu bogățiile sale primejduite astfel, îndărăt, Vodă nu le urmă sfatul, zicând: 1) că n'are frică; 2) că este Vodă și are cheltueală destulă și 3) că de s'ar întâmplă să piară în bătălie, nu vrea cu moartea sa să se prăbușească și Domnia sa în pulbere. Dumnezeu arătându-și milostenia lui Mateiu-Vodă, acesta învinse oastea lui Vasile Lupu, cu toate că cel din urmă eră ajutat de ginerele său, hățmanul Timuș, care însă a fost lovit în pânțele de o ghiulea de 10 funți, în patul său din cort, așa că a murit pe loc și corpul lui a fost dus în cetate (la Suceava) după care întâmplare Leșii își aleseră un nou hățman, însă suferiră și sub acela foarte mult de foame, așa că murind mulți din ei, au umplut de tot șanțul pârauului Bahluiul, unde zăceau pitiți.

Intr'una din năvălirile cari se repetau zilnic, «un viteaz ardelean învățat» prinzând pe marele hățman al lui Vasile Lupu, îi smulse toate hainele și scumpeturile și l-a condus numai în cămașă și izmene; pe o șea proastă în fața lui Ștefan-Vodă, cum spune poietul:

Vitték Stephan eleiben,
Egy lábravalóban s ingben,
Iszszonyu kételenségben,
Ültették kopott nyeregben.

Domnul însă privindu-și propria cinste și neluând în seamă vinovăția lui, îl înveli cu una din mantalele sale. După aceasta i s'au legat picioarele sub burta calului și astfel fû dus «pe un cal prost de poștă» prin trecătoarea Oituzului, în fața principelui Rákóczi, care ordonă să fie închis în temnițele din Gherla. Aci i s'au pus pe urmă feare pe picioare și cu toate că i se gătiă bine la bucătărie, eră foarte mâhnit și nu mânca bine. Dar tot așa se simția și Doamna lui Vasile Lupul,

neavând odihnă nici în somn, din pricina lăcomiei Cazacilor, cari într'una îi cereau prețul cailor prăpădiți în bătălie, adică, cu cuvintele poietului:

Lupuj vajdáné buskodik
Éjjel is ébren aluszik,
Kozákoktól nem nyughatik
Holt lovoknak árát kéri.

Rău îi mergea însă și lui Vasile Lupu, care «priebegind cu rușine», trecu apa Nistrului și fugi la hanul Tătarilor, unde — după svonul sosît — fû prins și pus într'o odaie întunecoasă, cu feare la picioare, de unde neputând ieși, se gândia mereu cum va fi oare tratată soția sa de Ștefan-Vodă și ce se va alege de fiii săi, cari acum nu-l vor mai urmă în scaunul Moldovei ¹⁾.

Acî sfârșește fragmentul acestui cântec, care ne-a păstrat amănuntele interesante și în parte noi, de mai sus. Aceste amănunte nu se prea pot compara de pildă cu acele detaliate ale lui Miron Costin, să nu uităm însă că ele fură culese dela simplii ostași întorși din Moldova și prezentate într'o poemă tipărită, ce se cântă cu plăcere prin Ardeal lumii, care eră obișnuită să asculte atari lucruri instructive, scrise în versuri.

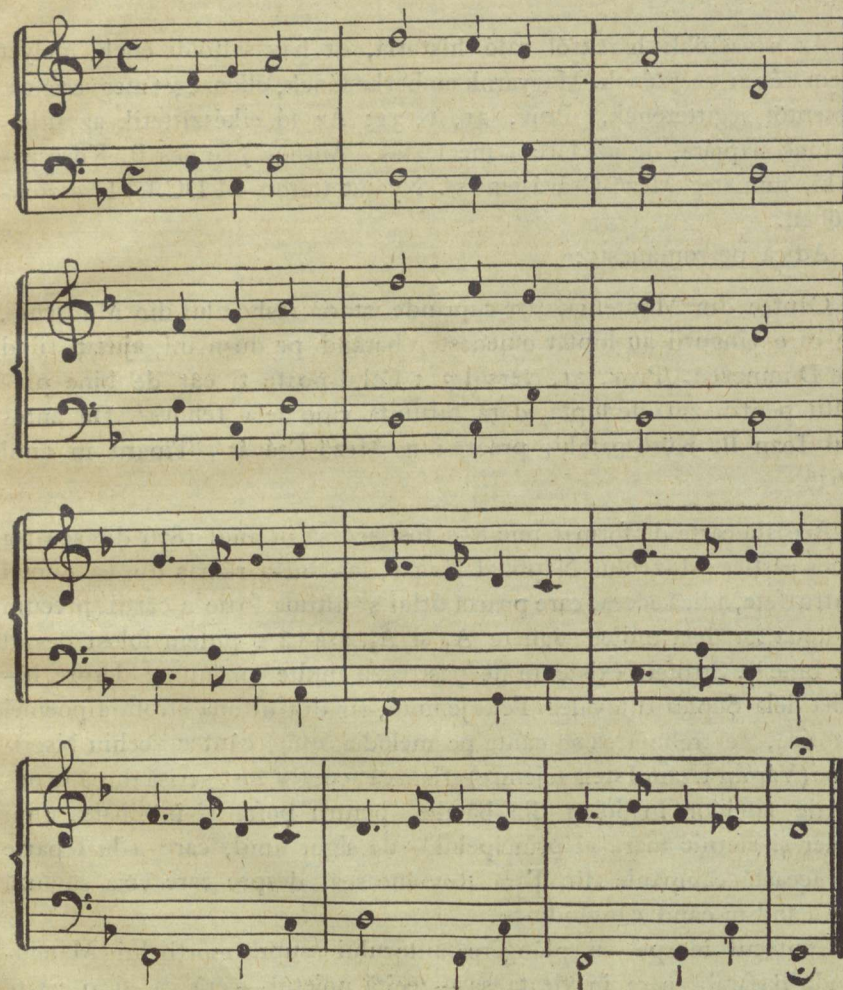
De altfel faptul duios neobișnuit și tragico-comic, că o Voivodeasă — de seama soției lui Vasile Lupul — să cază în robia unui slujbaş al ei, cum eră Logofătul Ștefan George, devenit acum Vodă, a impresionat așa de mult lumea compătimitoare, că cazul s'a cântat și într'un cântec separat, care ne-a fost păstrat de contemporanul călugăr franciscan Ioan Kájoni în forma sa originală precum îl prezentăm alăturat ²⁾ pe contrafoliu.

Poietul nostru din Ceaușul de Câmpie, Ioan Kőröspataki făcû de-altmîntrelea peste doi ani și o altă poemă despre isprăvile celeilalte

¹⁾ Koncz József: Lupuj vajdáról ismeretlen XVII. századi magyar ének; Magyar Könyvszemle, 1880, p. 284—297, retipărind întregul text al fragmentului aflat de dânsul.

²⁾ Cântecul a fost publicat întâia oară transcris greșit de Dr. Fabó Bertalan, în cartea sa: A magyar népdal zenei fejlődése (Budapest, 1908), p. 209, iar descifrat exact, cu mare dibăcie, de către regretatul Seprődi János, în Irodalomtörténeti Közlemények 1909 p. 395—6. Tot acî se reproduc (pe p. 387—8) din «Codicele Kájoni» notele a două «dansuri românești» cari sunt cele mai vechi monumente de muzică românească lumească, despre cari voiu trata aiurea.

LUPUL VAJDÁNÉ ÉNEKE

CÂNTEC DESPRE DOAMNA LUI VASILE LUPU

(DIN CODICELE FRANCISCANULUI ROMÂN P. IOAN KÁJONI)

oști ungare, conduse de principele George Rákóczi II, în vara anului 1655 în ajutorul lui Constantin Basarabă (Cârnul), cu următorul titlu:

Az havasföldi harcáról való historia, ez havasalföldi ének, melyet nem régen szerzének. Magyarok emberkedének, ellenséget megverének, Istentől segítettének. /Prov. 21, v. 31: Az ló elkészítették az ütközetnek napjára, de az Uré a megtartás. /Author Joannes B. Köröspataki, minister Mező-Csávásiensis/. Nyomtatott M.DC.LVI. esztendőben.

Adică pe românește:

Cântec din Muntenia, care cuprinde istoria războiului din Muntenia, în care Ungurii au luptat omenește, bătănd pe dușmani, ajutați fiind de Dumnezeu. /Prov. 21, versul 31: Calul poate fi cât de bine pregătit pentru ziua de luptă, dară biruința vine dela Iehova/. De autorul Ioan B. Köröspataki, preot din Mező-Csávás/. Tipărit în anul 1656.

Această carte de format mic 8° a fost scoasă în anul 1876 din scoarța unei cărți a Muzeului Național Ungar, însă ne-a rămas din ea numai patru fețe, adică aceea, care poartă titlul și ultima foaie a cărții, precum și două foi dela mijloc signate A₄ și A₅, așa că o putem folosi destul de bine¹⁾. Strofele existente ne păstrează multe amănunte despre bătălia dela Șoplea din valea Teleajenului, iar din ultima strofă a poemei istorice, ce trebuiă să se cânte pe melodia unui cântec vechiu bisericesc (Várom Uram Isten fejemre) aflăm că aceea a fost scrisă după expunerile vitejilor înapoiți din bătălie, pentru pofta și în cinstea unui boier și sfetnic mare al principelui — de sigur unul, care a luat parte în această campanie din Țara Românească, despre care voia să auză din când în când cântându-se.

Cântecul începe cu plângerea autorului asupra morții lui Mateiu-Vodă Basarab, care în viața sa — recită poetul — eră ca și o cetate tare, pe lângă care cu greu intrau Turcii și Tătarii, nici în Țara Românească nu s'ar fi auzit acuma atâta plânset, dacă n'ar fi murit, după moartea căruia s'a răsculat seimenii, jefuind țara.

¹⁾ Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 1037. Cfr. Magyar Könyvszemle 1876 p. 319—320 și 1878 p. 273 precum și p. 299—300 pe cari fragmentul a fost retipărit de Fraknói Vilmos.

Li
cipel
când
cauz
tura
oaste
nem
Ploe

In
cărui
ducă
autor
de b
Ince
reasc
Barc
Gell
încu
prin
sány
tanu
care

An
după
ajuto
lacră
țara
Mur

Partea aceasta introductivă sună astfel:

Máthé Vajda meg-holt, országunknak nagy kár,
A' mi szerencsénkre élne ne bánnók bár,
Mert a' meddig éle volt olyan mint végvár,
Nem jöhetett reánk könnyen török tatár.

Havasalföldében sem lett volna szorulás,
Nem hallatott volna annyi sirás rivás,
Sem pedig másoktól sok el-huzás vonás,
Az miolta meg-holt nem támadt olyan más.

Lipsind partea întâia, care cuprindeă descrierea trecerii oastei principelui Rákóczi în Muntenia, ne găsim deodată în fața momentului, când seimenii au început să bată cu tunuri tabăra ungurească, din care cauză ostașii au sărit în picioare și punându-și însuș principele armatura sa, cu mâneci de fier și coiful, au intrat în bătaie. În primul atac oastea ardeleană fû împinsă spre apă, dar pedestrașii cu cavaleria nemțească dând năvală au învins pe inimi, urmărindu-i până la Ploești.

În descrierea acestei învingeri, e interesant că poietul consacră fiecărui căpitan câte o strofă, așa că aflăm din ele numele tuturor conducătorilor, cari au luat parte la această expediție, cu toate că modul autorului de a-și făuri rândurile nu i-a permis de a pune și numele de botez al lor, dealtfel la cei mai mulți bine cunoscut din istorie. Începând cu Ioan Kemény, care eră mai mare peste toată armata ungurească, poietul nostru trece la (Clemente) Mikes cu care veni (Acațiu) Barcsai, căpitanul (Ioan) Boros cu un alt Boros de numele său, un Gellyén și bătrânul Bánházi, care neputând lupta cu propriile mâini, încurajă vitejii cu «limba» și vorba; un Kovács, care nu cruță pe cine prindea, un Jármai și Szilágyi, care luptă fără cruțare, cum și un Harsányi în capul haiducilor; pe când tunarii nemți erau conduși de căpitanul (Andrei) Gaudi, iar călărașii de căpitanul Mansfeld (scris Maxfel) care tăia tabăra seimenilor în două.

Armata ungurească a principelui trecu apa Teleajenului, iar când după biruință, principele își luă rămas bun dela Domnii români, în ajutorul cărora venise în țară în persoană, nici unul nu-și putu reține lacrimile, după ce principele Rákóczi le ură ca Ștefan-Vodă să-și țină țara Moldovei cu pace, iar Constantin-Vodă să trăească fericit în Muntenia.

Comparând aceste amănunte cu datele istorice, știm că principele Rákóczi ordonă nemeșilor și Secuilor în ziua de 7 Iunie 1655 să se adune în tabără și ținând revistă la 12 Iunie asupra oastei sale de 30.000, adunate la Sighișoara, o porni cu căpitanul Clemente Mikes, iar peste puțin trecu și el în Țara Românească pe la trecătoarea Buzăului ¹⁾ și când ajunseră în valea Teleajenului, bătălia cu căpitanul seimenilor Hrizea se dădu în 27 Iunie ²⁾; după care principele zăbovind aproape trei săptămâni în țară, la sfârșitul lunii Iulie intră iarăși în capitala sa Alba-Iulia, salutat de autorități ca triumfător și primit cu salvele tunurilor cetății ³⁾.

VI

E cunoscut că principele George Rákóczi II având ambițiunea să-și cucerească coroana polonă, ca altădată Ștefan Báthori, care a devenit regele Poloniei, porni în vara anului 1657 o campanie în Polonia, care însă avu un sfârșit sinistru. Turcii, voind să se răsbune asupra lui pentru mișcarea făcută fără vestirea sultanului, în toamna anului 1658 intrară în Ardeal împreună cu vasalii lor, Domnii Munteniei și Moldovei, devastând țara fără milă. Năvălirile Turcilor, pân'acum necunoscute în Ardeal, deveniră deaci înaintea mai tot așa de dese ca și în țările române. Aceste lucruri întristară pe mulți dintre patrioți și oameni de seamă, iar unul dintre curtenii principelui, Cristof *Pasko*, care fusese trimis de multe ori în solie la Domnii români și la Constantinopol și avea și talentul de a scrie, în anul (mai liniștit) 1662, a hotărât să descrie faptele petrecute și văzute de dânsul, într'o poemă, care apărură peste un an, într'o ediție de 49 pagini.

Titlul acestei compuneri poetice, mai lungi și mai bune decât toate cele trecute de noi în revistă, este următorul:

¹⁾ Erdélyi országgyűlési emlékek, vol. XI, p. 37 și 225.

²⁾ Descrierea anonimă germană a campaniei muntene din anul 1655 a principelui George Rákóczi II. aflată de d-l Iorga în Muzeul Național Ungar din Budapesta și publicată în Studii și documente IV, p. 126—9, este lucrarea preotului săsesc David Herman (mort la 1682) și publicată deja de mult în gazeta «Blätter für Geist, Gemüt und Vaterland» din anul 1840, p. 213—6.

³⁾ Cfr. și descrierea campaniei principelui Rákóczi de Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György (Budapest, 1891), p. 117—126 și Iorga în introducerea volumului IV din Studii și documente, p. 240—271 a prefeței; iar ca însemnare contemporană Szalárdi, p. 279—288.

A' Nemes, és régenten hires Erdély Országának keserves és szomoru pusztításáról irt siralom, Mellyet 1658, 9 és 60, esztendőkbén az igaz Isten ismételten kívül való pogány tatár hám, sok koborló kozáksággal, s Erdély végső romlására régen igyekező török nemzettel, havasalföldi és moldvai sok kurtány hadakkal kegyetlenül minden irgalmasság nélkül el-követtenek, ezek után történt változásit Erdélynek rövideden megmondja, Rákóczi György a' törökkel tölt két harczaival, egynehány várnak Erdélytől el-esésekkel együtt, végtére ama dicsiretes nagy emlékezetű szép Váradnak kegyetlen viadalok által lött pogány kézbe való esését írja le, édes hazáján s nemzetén szivesen szánakozó Bihar vármegyebéli Nemzetes székelyhidi Pasko Christoph, a' mint láthatta s' tudhatta, igazán szinezés nélkül, meg ennyi változásokban meg maradt kevés magyar nemzetnek emlékezetire. /Nyomattatott M.DC.CLXIII. esztendőben.

E de prisos a traduce acest lung titlu al cărții, care ne dă aproape tot conținutul ei, adică descrierea blestemățiilor săvârșite în Ardeal de Turci, Tătari, Cazaci, curteni munteni și moldoveni, veniți cu ei între anii 1658—60 dearândul, în urma cărora s'a pierdut și cetatea Oradea din Bihor, de unde se trăgea și autorul, care descrie lucrurile văzute și suferite «fără nici o schimbare» de milă față de neamul său umilit, întru amintirea sa.

Cărticica a fost tipărită (după cercetările lui Carol Szabó) la Sibiu și scrisă în anul 1662, cântându-se poema după cântecul istoriei lui Apoloniu. Din această compoziție poetică ne-au rămas trei exemplare, dintre cari unul frumos aparține Bibliotecii Muzeului Ardelean din Cluj¹⁾.

Autorul acestui cântec istoric descrie felul cum au intrat Turcii (în toamna anului 1658) în Ardeal și devastând Alba-Iulia, hanul Tătarilor împreună cu voievozii moldo-români și pașa din Silistra, luând cu asalt orașul Aiud, l-au ars, însă apărătorii din cetate făcând multe stricăciuni în oștile Domnilor români, au trebuit să plece după șase zile de sub zidurile ei, pustiind toată țara până către Cluj. De acolo trecând pe la Inău cu robii luați în număr de 85.000, Turcii numără pe Acațiu Barcsai de principe și pașa Hagi Mustafa însoțindu-l până la Sighișoara, Barcsai fu întărit și de ordinele adunate în dieta țării. Astfel Transilvania se pomeni că are doi principii deodată, pe Barcsai

¹⁾ Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 1007.

în Ardeal și pe principele legitim George Rákóczi în părțile așa numite anexate ale țării, la Sătmar, unde se retrăsese de teama Turcilor. Auzind însă de intrarea lor cu rivalul său Barcsai, în ajutorul căruia sosiră și oștile pașei Seidi Amhet, Rákóczi veni și el pe la cetatea Deva cu oștirile sale adunate în pripă și intrând în țară pe la trecătoarea Porții de fier din ținutul Hunedoarei, se întâlni cu oastea rivalului său patronat de Turci *pe locul ruinelor vechiului oraș Traiana* și după ce anticul oraș căzù tocmai între cele două oști beligerante, ne putem închipui — zice autorul — cât au suferit acele ruine de bătaia tunurilor ambelor părți.

Din toată poema autorului ne interesează această singură observație, pentru care am ținut să reproducem pe larg toată istoria (dealtfel bine cunoscută) a rivalizării celor doi principii, deveniți amândoi victime mortale ale politicii turcești și ale împrejurărilor triste ale timpului,

Observația autorului despre existența ruinelor cetății Sarmisegetuza. indicată cu numele de «Traiana» și citată de el exact de două ori, merită o specială atențiune, din două puncte de vedere: 1) pentru că ne arată interesul poietului, rar în această epocă, pentru atari lucruri, și al 2) pentru că ne impune datoria de a stabili izvorul cunoștinței sale despre existența vechei cetăți daco-romane.

N'avem însemnări directe despre cadrul de studiu al lui Cristof Pasko, căruia îi datorim această prețioasă informație despre numele de «Traiana», care iată că există în Ardeal încă și în a doua jumătate a veacului al XVII. Dar vedem din poema lui, că eră om cu învățătură deosebită și trebuie să admitem, că cunoștea cartea din anul 1593 a renumitului umanist ungar Ștefan Szamosközi (Zamosius) despre monumentele romane din Ardeal, în care ne descrie și vorbește și de Ulpia Traiana, numită pe vremuri (după Romani) cu termen slavon pe românește Grădiște, ceea ce înseamnă loc cu cetate, iar pe ungurește în acelaș fel: Várhely¹⁾. Tot așa numește Szamosközi locul Grădiștei și în istoria sa ardeleană (pe atunci cunoscută numai în manuscris) unde descrie pe

¹⁾ Stephanus Zamosius: *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. Patavii, 1593. Ediția II. Apud haeredes Andreae Wecheli. Francofurti ad Moenum, 1598, unde pe fol. 14 cetim: A Traiano, qui eam regionem in provincia-formam redegit, dicta est Ulpia Traiana metropolis Dacia, quae antea Sarmiz Aegethusa dicebatur... Nunc ad eius rudera viculus est Valachorum Gradistia. Ruinae ipsae vocantur ab accolis Varhel, id est, arcis locus, nec proinde aliae ruinae, corrupto ex Decebalo nomine Veczel appellatae.

larg
babi
poat
de a

Cu
XVI
mai

frum
tații
moto
traiu
un t
iubit
zetel
trefi
ascu
și leg

Le
niște
știe
ostaș
asup
pe u

Cu
cu c
vrem
simți
mai
mân

1)
1603
(din v
știu,
2)
1736,

larg ruinele rămase și studiate de el însuși¹⁾; manuscris folosit probabil și de poetul nostru, care însă omite numele secundar de Ulpia, poate din motive poetice, fiind poate împiedecat de lungimea silabelor de a zice și scrie pe deplin Ulpia Traiana.

VII

Cu cartea de mai sus și dela mijlocul jumătății a doua a veacului XVII dispăre cu încetul cultul cântecelor istorice. Boierii țineau și mai departe «slugi cântăreți» ca să le cante la mese de întâmplări vechi frumoase ori de amor. Dar acestea erau numai reminiscențe sau imitații acompaniate cel mult de câte un fluier turcesc ori o tobă sgomotoasă²⁾, nu cântece de cobzari, cari se împuțină cu schimbarea traiului și a vieții, cu venirea altor mode și obiceiuri. Astfel dispărut un tip original al vechei societăți ungare și totdeodată o artă specială, iubită și favorizată veacuri întregi; artă care comemoră — în lipsa gazetelor — evenimentele de toate zilele, faptele eroilor naționali și întreține iubirea de patrie în generațiunile cari treceau și petreceau, ascultând cântece, cari le desveleau trecutul, le mențineau tradiții mărețe și legende încântătoare, în van de cercetat prin cărți sau documente.

Locul cântecelor istorice narrative îl ocupă acum cântecele populare, niște cântece triste de războiu, cari nasc în timpuri grele, fără să se știe cum și se cântă la un fel de clarinet sau buciom (tárogató) de ostașii lui Thököly și Rákóczi, pline de amărăciune contra Nemților asupritori și nesuferiți, cari s'au năpustit peste țară și au jefuit lumea pe unde treceau.

Cultul trecutului trăește însă și mai departe, mai cu seamă la oamenii cu carte, la boieri cari se ocupau bucuroși cu literatura, ca să le treacă vremea sau la cărturarii dibaci să facă poezii. Așa se desvoltă pe neașteptate un nou soi al poveștilor istorice, scrise în versuri, cari nu se mai cântă la petreceri, dar se cetesc în timpuri de restriște și trec din mână în mână prin curțile nobilimii ori cu prilejul întrunirilor ei

¹⁾ Descrierea aceasta a ruinelor dela Sarmisegetuza făcută de Szamosközi în anul 1603 se află în edițiunea istoriei sale, vol. III. (Budapest, 1877), p. 81 și 280—1 (din vol. XXIX al colecțiunii Monumenta Hungariae Historica. Scriptores) pe cât știu, n'a fost până acum folosită de arheologii români.

²⁾ După însemnarea lui Petru Apor în *Metamorphosis Transylvaniae*, scrisă la 1736, în vârstă de 60 ani. (Pest, 1863), p. 330.

obișnuite, când se strâneau la diete, ținând viu sentimentul patriotic și interesul pentru lucrurile însemnate ale trecutului.

Aceste povești istorice contribuie mult la lățirea gustului cetitului și a cunoștințelor istorice, însă obiectul lor e curat național și nu cuprinde amănunte privitoare la Români. Tocmai pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea aflăm ceva de relevat, întâlnindu-se o cronică în versuri despre revoluțiunea lui Horia din anul 1784 scrisă de un funcționar contemporan din Cluj, încă la 22 Decembrie 1784, pe baza știrilor și expunerilor sinistre — și adesea exagerate — auzite dela refugiați dinaintea oamenilor răsculați ai lui Horia, ori dela autoritățile oficiale, pe cari el avu prilej să le consulte. Autorul acestei povestiri istorice (scrise în alexandrine de câte patru rânduri) e Samuil M. *Bölöni*, fost «agent» la cancelaria aulică ardeleană din Viena și în urmă profesor de limba ungară în Colegiul Theresianum de acolo. Lucrarea sa de altfel, e de mică valoare poetică, descriind însă zi cu zi evenimentele și în special jafurile și nelegiuirile comise de oamenii revoltați, ne dă amănunte cari întregesc în multe locuri detaliile acestei răscoale, pe cari un viitor istoric al ei le va folosi cu bun succes; dat fiind că istoria amănunțită și pragmatică a revoluțiunii nu o posedăm încă, nici chiar după cartea lui N. Densușianu¹⁾.

Urmând cursul acestei poeme, aflăm din introducere, că Horia Florea era de statură mică, avea un picior mai scurt și răsculând pe oamenii săi contra Ungurilor, adună 7000 de țărani, cari făcură jurământ în Pălăniș că vor șterge pe Unguri de pe fața pământului sau că îi vor boteza Români și că amăgi poporul, cusându-și o cruce de aur cu o stea pe căciulă, zicând că e trimis de împăratul Iosif. Tovarășii lui Horia fură Ioan Cloșca, George Crișean (numit Dsurs) și Horia, tânărul, precum și unul cu numele de Mărczi Samu, care pare a fi fost vreun ungur (renegat), călărind cu «fața învelită», pe roibul său. Cloșca adună poporul din 15 sate, iar Horia acela din 7 sate, cu care porniră în 2 Noembrie 1784 din Curechiu, unde omorîră pe cei doi «solgăbirăi» unguri și ajungând în puține zile până jos la Deva, fură bătuți acolo de soldați și de nobilimea care s'a adunat pentru apărarea ei proprie.

¹⁾ Monografia cea mai mare este aceea a lui Nicolae Densușianu: *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*. (București, 1884), care cu toate că e «scrisă pe baza documentelor oficiale» și are 519 pagini, e fragmentară și în multe privinți neîndestulătoare.

On
felul
din l
feme
mână
alte
până
poru
ungu
Au
ne la
revol
bița
el mo
husar
mulți
ii N
toriu
tele
nici
«a bu
Alt
Geor
înaint
că po
ungar

¹⁾ F
lăsâna
ei, de
pest,
Un alt
vers a
mele a
pări ca
megyei

²⁾ P
³⁾ F
conten
ibidem

Omitem ael reproducerea cruzimilor revoluționarilor și descrierea felului cum ei omorau pe neaoșii, preoții unguri, pe cari îi târau afară din biserici, împreună cu lumea care se adăpostise acolo, batjocorind femei și fete pe unde umblau, arzând și devastând tot ce le cădea sub mână, săvârșind fărădelegi îngrozitoare, cunoscute în parte deja din alte izvoare și cari se pot ușor completa din această poemă, care înșiră până și numele și numărul jertfelor din fiecare sat, cutreerat de «poporul amăgit» cu gândul și deviza avută, că omorînd pe proprietarii unguri vor intra Românii în posesiunea moșiiilor acelor.

Autorul poveștii istorice, descriind toate acestea cu deamănuntul, ne lasă date bune și de vitejia Ungurilor surprinși și nepregătiți la revolta iobagilor lor. Așa de pildă, perceptorul de stat Kállai din Ribita nevoind a predă banii vistieriei, omoară nouă inși până ce căzu și el mort, iar când poporul din Telnă a dat peste nobilime, un stegar husar cu patru viteji ai săi fugări vreo 500 dintre țărani, omorînd mulți din ei. Povestea sfârșește cu descrierea devastărilor din ziua de 11 Noemvrie din Galda, după care Horia se pregătiă să intre și pe teritoriul comitatului Cojocna, unde însă îl așteptă comandantul suprem contele Ioan Csáki, gata să-l înfrâne și să pună capăt sălbătăcimilor fără nici un sens ale oamenilor săi înfuriați, întru apărarea patriei sale și «a bunului său împărat», numele căruia fusese uzurpat de Horia¹⁾.

Altfel avem și o poemă de 10 versuri scrisă drept «epita» despre George Crișan, care s'a sugrumat cu sfoară în temnița dela Alba-Iulia, înainte de a fi fost judecat cu cei doi tovarăși ai săi²⁾ și e interesant, că poeme similare despre Horia se mai află și altele prin colecțiunile ungare publice și particulare³⁾. Tot asemenea se mai găsesc ici-colea

¹⁾ Povestea istorică cu titlul de «Sok nemes erdélyországi urak s magyarok romlásának keserves gyász» a fost publicată ca fragment și fără cunoașterea autorului ei, de Ștefan Szilágyi în revista istorică din Budapesta «Hazánk», vol. III. (Budapest, 1885), p. 425—441, făcând observația, că partea a doua a manuscrisului lipsește. Un alt scriitor (Coloman Dékány) însă publică peste 22 ani sub titlul de «Egykorú vers a Hóra-lázadásról» întreaga poemă, după un alt exemplar care ne păstră și numele autorului, dar Dékány neavând cunoștință de edițiunea ei citată mai sus, o tipărește ca necunoscută în analele societății istorice-arheologice din Deva; A Hunyad-megyei történelmi és régészeti társulat 1907-iki XVII. Évkönyve, p. 93—124.

²⁾ Publicată în revista citată «Hazánk», vol. II. (Budapest, 1884), p. 390—1.

³⁾ Editorul epitafului de mai sus (Samuil Borbély) observă, că posedă 9 poeme contemporane despre cruzimele lui Horia, dintre cari două sunt scrise românește; ibidem, p. 390.

rezlățite și alte poeme ungurești descriind evenimente mai noi în legătură cu Românii. Acestea însă ies din cadrul limitat al memoriului de față, în care am dorit să studiem amănuntele istorice ale *cântecelor istorice vechi*, cari întregesc în multe locuri cunoștințele de pân'acum ale literaturii și istoriografiei române; dându-ne în acelaș timp — chiar și după aprecierea d-lui Sextil Pușcariu — o idee destul de clară despre felul cum s'au reflectat, în veacurile trecute, diferite evenimente istorice în legătură cu Românii în cântecelor «cobzarilor» unguri, din cari cele mai vechi privesc în mare parte, originea și vitejiile lui Ioan Huniadi ¹⁾.

Această constatare este cu atât mai prețioasă, cu cât — dacă am putea da perfectă credință editorilor — minunata legendă a corbului cu inelul și a originii lui Ioan Huniadi există la Români mai până în zilele noastre, cu toată frumusețea detaliilor tradițiunii ce ni s'a conservat prin poema ungurească a lui Heltai.

2. Balada publicată în ungurește de Iosif Vulcan sub titlul «A gyűű és a holló» a apărut în: *Román népdalok* (Budapest, 1877) p. 109 — 116 și o găsim pe românește sub titlu de «Anelul și Corbul» în *Poesia populară, Balade. Culese și scrise de At. Marianu Marienescu*, (Pesta, 1859) p. 116 — 124.

3. Această baladă nu mi se pare să fie originală, adică cunoscută de popor, ci cred că este făurită de editorul ei (Marienescu) ori de vreun colaborator al său.

¹⁾ Din raportul d-sale în scris (dela 15 Octomvrie 1924) făcut despre studiul de față.

lui în legă-
noriului de
cântecelor
pân'acum
mp — chiar
ară despre
nte istorice
n cari cele
Huniadi ¹⁾.
— dacă am
a corbului
mai până
i ce ni s'a

o titlul «A
est, 1877)
i Corbulă»
larienescu,

cunoscută
cu) ori de

espre studiul

